

Arhivaalide säilitamine

Rahvusarhiivis läbi sajandi. II

Jaan Lehtaru*

(Artikli I osa vt. *Tuna* 2020, nr. 4, lk. 60–81)

Sovetiseerimine lõi arhiivide senise arengu läbi nii arhiiviteoreetilises plaanis kui ka igapäevastes arhiivitoimingutes. Leninlike ideedena võeti üle arusaam dokumentaalsest kultuuripärandist kui ühismandist, hakati rakendama arhiivide tsentraliseeritud juhtimise põhimõtet. Taastati nõukogulik seisukoht, et arhiividokumendid on oma olemuselt salajased, mistõttu nendega tutvumine on lubatud pigem erandkorras. 1940. aastate keskpaigast 1950. aastate keskpaigani sai arhiivi peamiseks ülesandeks julgeolekuasutuste teenindamine.¹ Selline olukord kestis 1960. aastani, mil üleliiduline siseministeerium likvideeriti ja Arhiivide Peavalitsus läks toonase NSV Liidu valitsuse (ministrite nõukogu) otsealluvusse.²

1944. aasta lõpus taastati arhiivides 1940. aasta sügisel loodud struktuurid. 1948. aastal nimetati Eesti NSV Riigi Keskarhiiv Tallinnas ümber ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikuks Keskarhiiviks (artiklis edaspidi riigiarhiiv) ja selle Tartu osakond Riiklikuks Ajaloo Keskarhiiviks (artiklis edaspidi ajalooarhiiv).³ Nõukogude okupatsiooni algperioodil määrati ajalooarhiivi juhataja kohusetäitjaks Voldemar Miller, kes oli õppinud Tartu Ülikoolis ja töötanud arhiivis alates 1937. aastast. Poliitilistel põhjustel oli Miller sunnitud 1950. aastal arhiivist lahkuma, tema ametiaja peamiseks ülesandeks kujunes arhivaalide reevakueerimine maapiirkondadest ja likvideeritud asutuste arhiivide ülevõtmine.⁴ Hoogustunud plaanimajanduse oluliseks märksõnaks sai makuleerimiskampaania, mille kõrgajaks kujunes ajavahemik 1950–1953, kui arhiivi juhtis Marianila Javkina.⁵

Valitseva poliitilise olukorra tõttu ei jäänud muudatustest puutumata ka arhiivi säilitustegevus. Pikka aega abitööjõuna restaureerimise ja konserveerimise valdkonnas Tartus töötanud inimesed kadusid järk-järgult senistelt tööpostidelt. Meestöötajad, kes kohustuslikus korras pidid Eesti Omavalitsuse ajal osalema Omakaitse teenistuses, said vaevalt jätkata tööd arhiivis. Osa restauraatoritest, nt. Valter Seene, läks Saksa sõjaväkke.⁶ Samuti hakkasid lõppema kvaliteetsed konserveerimismaterjalid. 1944. aasta veebruari seisuga oli järel veel 2 meetrit siidimarlit, 35 lehte jaapani paberit, 1,9 kilo kliistrijahu, 1,26 meetrit vasikanahka, 2,3 meetrit kalinguri, 99

* Jaan Lehtaru (1963), MSc, konserveerimisvaldkonna juht, Rahvusarhiiv, Nooruse 3, Tartu, jaan.lehtaru@ra.ee.

¹ Eesti arhiivinduse ümberkorraldamist juhtis Moskvas saadetud põhikooli haridusega julgeolekuseersant Mihhail Organov. Vt. lähemalt: P. Pirsko. Eesti arhiivinduse sovetiseerimine 1940–1941. – *Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised* 15 (22). Tartu, 2007, lk. 106, 124–127, 131–133, 145–150; P. Pirsko. Eesti arhiivinduse arengufaasid. – *Tuna* 2020, nr. 1, lk. 2–7.

² T. Tannberg. Juurdepääsupiirangutest NSV Liidus ja Venemaal. – *Juurdepääsupiirangud arhivaalidele Euroopas ja Venemaal. Ajalooline kujunemine ja tänapäev. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised* 13 (20). Tartu, 2005, lk. 106.

³ Allikates ja kirjanduses on Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv tuntud lühendina ORKA ja Riiklik Ajaloo Keskarhiiv lühendina RAKA. Ajaloolise järjepidevuse ja Eesti iseseisvuse taastamise perioodiga silla loomise märgiks on edaspidi artiklis kasutatud vasteid „riigiarhiiv“ ja „ajalooarhiiv“. Nõukogude aja arhiivide nime- ja struktuurimuutustest vt. lähemalt: Eesti NSV arhiiviasutuste ajaloo teatmik 1883–1975. Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus. Tallinn, 1976.

⁴ Vt. lähemalt: I. Paavle. Voldemar Miller ja Eesti Ajalooarhiiv. – *Võimu meelevallas. Valitud artiklid. Rahvusarhiiv. Tartu, 2020, lk. 631–634; P. Pillak. Voldemar Miller 100. – Tuna* 2011, nr. 1, lk. 153.

⁵ E. Kuusik. Marianila Javkina ja makulatuurikampaania Eesti Ajalooarhiivis. – *Kleio* 1993, nr. 7, lk. 37–41.

⁶ E. Kuusik. Ajalooarhiivi ajaloost aastail 1939–1944. – *Eesti Ajalooarhiivi Toimetised* 4 (11). Tartu, 1999, lk. 126.

lehte marmorpaberit, 2 lehte eeslehepaberit, 19 meetrit pergamiinpaberit, 98 lehte pappi jms.⁷ 1944. aasta novembris valminud järgmise aasta eelarves planeeriti tuhande fotokoopia tegemise kuluna 4000 rubla ning kaartide ja dokumentide restaureerimiseks 5000 rubla (10 000 lehte, 50 kopikat leht) ning ümbriste valmistamiseks kuuluva kartongi maksumuseks 1500 rubla (150 kilo kartongi).⁸ 2. veebruaril 1945 seisuga oli arhiivis 27 töötajat, ent restaureerimise ja fotokoopiate valmistamisega tegeles vaid köitjana palgal olnud Helmut Rammo.⁹ Huvipakkuv on tema koostatud planeeritav fotostaadi ja köitematerjalide kulude eelarve kalkulatsioon 1946. aastaks,¹⁰ mis jäi siiski soovunelmaks. Reaalses elus hangiti pigem tavapärasemaid töömaterjale, näiteks kartongi, jõupaberit, köitenööri, niiti ja nahka, peamiselt köitmiseks mittesobilikku kroomnahka.¹¹ Nendegi hädavajalike restaureerimismaterjalide soetamist korraldasid suuresti V. Miller ja riigiarhiivi direktor Rudolf Kenkmaa, kes sõlmisid vajalikke tutvusi Moskva võimumeestega arhiivi direktorite täienduskursuste ajal.¹² Ära märkimist väärib ka fakt, et 1946. aasta eelarves peeti tähtsaks osta Tartus päikesepoolsetele hoidlaakendele eesriided.¹³ Tallinnas taastati 1945. aastal Maneeži tänava hoidlate katus (5. korruse hoidlate taastamine ja riiulite paigaldamine lõpetati alles 1953. aastal). Lisaks Toompea ja Maneeži tänava hoidlatele oli arhiivil kasutada ruume veel Tolli ja ajutiselt ka Siimoni tänaval.¹⁴ Uurimissaali külastamiseks hakkasid 19. septembrist 1945 kehtima NSV Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadi (SARK) Arhiivide Peavalitsuse kehtestatud uued reeglid riiklike arhiivide külastamiseks ning 20. oktoobrist 1946 dokumentaalsete materjalide väljaandmise kord NSVL riiklike arhiivide hoidlatest.¹⁵

Tartus ametit pidanud Helmut Rammo oli üks esimesi ja pikima staažiga restaureerimis-, köitmis- ja fotografeerimistöde teostajaid, kes lahkus töölt 24-aastase teenistuse järel 16. oktoobril 1947.¹⁶ Järgmises kuuaruandes on juba uue köitja J. Ruusa nimi. Aruannetest selgub, et paberiparandustöid tegid sel aastal veel ka A. Jõesaar, G. Pirogov ja O. Riba, kelle põhitöök oli enamasti arhivaalide korrastamine. H. Rammo viimase kuuaruande põhjal jõudis ta septembris parandada 44 köidet ja 263 lehte, teha 15 köidet, valmistada 29 mappi, lahti võtta ning lõigata 3750 vana toimiku kaant, lõigata 1000 kartoteegikaarti ja valmistada 36 fotokoopiat. Oma viimastes aruannetes kirjutas ta, et kasutas paberi parandamisel läbiipaistvat paberit,¹⁷ mis võis viidata kehva kvaliteediga happelise kondensaatorpaberi¹⁸ kasu-

⁷ RA, EAA.661.1.164, l. 66. Köitekoja tööaruanded, 01.1941–04.1944.

⁸ RA, EAA.R-271.1.105, l. 7. 1945. aasta eelarve selle juurde kuuluvate materjalidega.

⁹ Tema palganumber oli 400 rubla kuus, mis ületas 100 rubla võrra arhivaari kuutasu: RA, EAA.R-271.1.105, l. 13p.

¹⁰ RA, EAA.R-271.1.105, l. 181. Eelarves oli koopiate tegemiseks planeeritud 4 sajameetri pikkust fotopaberi rulli fotostaadi jaoks, 5 kilo ilmutit ja 5 kilo kinnitit. Köiteparandustöödeks oli planeeritud osta naturaalpargitud vasikanahka 2 meetrit, savretnahka 3 meetrit, lambanahka 2 meetrit, linast riidet 6 meetrit, puuvillast riidet 10 meetrit, pressitud kalinguri 8 meetrit, raamatu kaanepabereid 170 lehte, eeslehepabereid 250 lehte, pappi 200 kilo, köitenööri ja niiti kumbagi 2 kilo, köitmislüümi 10 kilo, kliistrijahu 12 kilo ja pruuni jõupaberit 10 kilo.

¹¹ RA, EAA.R-271.1.130, l. 130. 1946. aasta eelarve koos juurdekuuluvate materjalidega.

¹² I. Paavle. Voldemar Miller ja Eesti Ajalooarhiiv, lk. 636.

¹³ RA, EAA.R-271.1.130, l. 92.

¹⁴ Eesti NSV arhiiviasutuste ajaloo teatmik 1883–1975, lk. 61.

¹⁵ Reeglid NSVL riiklike arhiivide uurimissaalide külastajatele, lk. 1–3. Dokumentaalsete materjalide väljaandmise korra instruksioon NSVL riiklike arhiivide hoidlatest. 1945, lk. 1–6 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1025). Vt. raamatukogu kohta lisaks: A. Martin. Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi teaduslik teatmeramatukogu. – Eesti NSV arhiivid. Valik teaduslike konverentside materjale, meetodilisi juhendeid, artikleid ja lühipublikatsioone. Tallinn, 1974, lk. 39–50.

¹⁶ RA, EAA.R-271.1k.590, l. 45p–46. Rammo, Helmut. Isikutoimik, 14.02.1945–11.07.1947.

¹⁷ RA, EAA.R-271.1.134, l. 133, 69. 1947. aasta osakondade tööplaanid ja aruanded.

¹⁸ Õhuke, rabe, läikiv, läbipaistev, valge või pruuni värvusega, enamasti küllaltki happeliseks muutunud paber. Kasutatakse peamiselt elektrisolaatorina veel tänapäevalgi. Kondensaatorpaberit tuli tavaliselt kleepida paberi tugevdamiseks selle mõlemale poolele, sest ühele poolele kleepides oleks parandatud leht rulli keerdunud. Kleepimisel kasutati sageli fotorulli (vt. lähemalt: A. Alamyšev. Restavracija i konservacija dokumental'nyx materialov na bumažnoj osnove. 1964, lk. 193–202, http://www.fox-notes.ru/spravka/TXT_FN050713_0011.htm, vaadatud 28. oktoobril 2020). Kuivatamiseks võis kasutada ka triikrauda, sest ▶

tamisele. Peamised arhivaalidel tehtud problemaatilised parandustööd ongi pärit sõjajärgsest perioodist. Sellele ajale on iseloomulik arhivaalidele mittesobilike parandusmaterjalide kasutuselevõtmine. Peale palju kasutatud happelisele pruunile ja valgele kondensaatorpaberile kasutati parandamisel ka kleeplinti ja mitmesuguseid happelisi puidumassipabereid, samuti paberit ja nahka kahjustavad liime, mida kasutati töökindla jahukliistri kõrval. Samuti hakati neljakümnendate lõpus ja viiekümnendate alguses tööle võtma eriettevalmistuseta personali. Tööde kvaliteedile hakkas oma mõju avaldama sotsialistlik plaanimajandus.¹⁹

1947. aasta 28. märtsil NSV Liidu siseministri käskkirjaga välja antud instruksioon riiklikes arhiivides säilitatavate materjalide olemi ja seisundi revideerimise kohta nägi ette säilitustingimuste (niiskus, katkised karbid jm.) negatiivse mõju uurimist, desinfitseerimist vajavate arhivaalide väljaselgitamist ja kaitseabinõude tarvitusele võtmist. Arhivaalide olemi- ja seisundikontrolli tuli teha ka siis, kui oli juhtunud tulekahju, uputus või avastatud arhivaalide riknemine. Desinfitseerimist nõudvad arhivaalid tuli kohe teistest eraldada ja teostada vastav töötlemine. Ülesanne pidi olema täidetud 1950. aasta lõpuks.²⁰

Säilitusvaldkonnas hakkas olukord paranema 1950. aastate teisel poolel, kui vastavalt ENSV Ministrite Nõukogu määrusele 27. aprillist 1956 moodustati siseministeeriumi arhiiviosakonna juurde „restaureerimise töökoda koos fotolaboratooriumiga rikutud dokumentide restaureerimiseks ja dokumentidest mikrofotokoopiate valmistamiseks“. Ministeerium oli kohustatud kahe kuu jooksul välja töötama töökodade struktuuri ja koosseisud. Riigiarhiivi koosseisu määrati fototehnik-restauraatori ja ajalooarhiivi koosseisu tehnik-restauraatori ametikoht.²¹ Kehtestatud plaanimajanduse tingimustes tuli ajalooarhiivi laboratooriumis 1956. aasta jooksul kõita 180, ömmelda ja „remontida“ 3200 ning restaureerida 50 säilikut. Esimesel poolaastal jõuti kõita 533, ömmelda ja „remontida“ 1213 säilikut ning restaureerida 457 lehte.²²

1957. aastal asus Tartus Jüri Otsa asemel fototöid tegema Ants Laivo, kelle kõrval töötas tehnik-restauraatorina Endel Katsan, meister-restauraatorina Salme Noormäe ja meister-kõitjana Iraida Tafenau. Sel ajal olid fotolabori käsutuses valgustusstatiivid, fotostaat ja mikrofilmiaparaat Kontophot Berlin W 30. Restaureerimise teemal saadeti NSV Liidu Arhiivide Peavalitsusest instruksioon, kuidas liimide valmistamisel kasutada antiseptilist naatriumpentakloorfenolaati. Instruksioon sisaldas ka liimide valmistamise retsepte ja ohutustehnika nõudeid. Antiseptiku kasutamisel oli kohustuslik kanda kummikindaid ja respiraatorit.²³ Restaureerimisel kasutatavate esmavahendite (paber, kalingur, lederiin, õmblusniit,

► kondensaatorpaber talus hästi kõrgeid temperatuure. Seda toodeti Venemaal juba 1930. aastatel: https://ru.wikipedia.org/wiki/Малинская_бумажная_фабрика, <https://rodikon.ru/tehnologiya-proizvodstva-kondensatornoj-bumagi.html>, vaadatud 28. oktoobril 2020.

¹⁹ J. Lehtaru. Development of Paper Conservation in Estonia, the National Archives' Case Study. Preprints of the 11th Triennial Meeting for Restorers of Baltic States Conference. Tartu, 2017, lk. 45 (<https://www.youtube.com/watch?v=hOkJX6LfbvY>, vaadatud 30. oktoobril 2020).

²⁰ RA, EAA.R-271.1.132, l. 14–16. NSVL Siseministeeriumi Arhiivide Peavalitsuse ja ENSV Siseministeeriumi Arhiivide Osakonna käskkirjad ja korraldused arhiivi töö kohta, 29.01.1947–02.10.1947.

²¹ R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis. – Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 7 (14). Tartu, 2001, lk. 89.

²² RA, EAA.R-271.1.299, l. 4, 38. 1956. aasta tööplaan ja aruanne. Edaspidi on allikates esitatud sõna „remontida“ asemel kasutatud sõna „parandama“. Arhivaalide „remondi“ puhul on tegemist paberi ja kõite pisi-parandustega, vt. R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis, lk. 106. Termin „remont“ võeti kasutusele nõukogude võimu kehtestamise algusaastatel, vt. lisaks: Asutise arhiivi materjalide koostise ja seisukorra revisjon. – NSVL rahvakomissariaatide, asutiste, ettevõtete ja organisatsioonide arhiivide tööjuhend. ENSV SARK-i Arhiivide Talitus. Tallinn, 1941, lk. 22 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-8). Restaureerimise all mõeldi dokumendi esialgse vormi taastamist ning selle materjali ja teksti tugevdamist, vt. Arhiivinduse sõnastik. ENSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus. Tallinn, 1970, lk. 51 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-485).

²³ RA, EAA.R-271.1.328, l. 3–5, 16–20, 28, 29. Kirjavahetus koosseisude suurendamise, fotokoopiate valmistamise jt. küsimustes, 08.01.1957–16.01.1957. Mikrofilmimise aparaat Kontophot Berlin W 30 oli valmistatud 1930. aastatel Saksamaal. Mikrofilmimisel kasutati 35 mm filmi, aparaadi seadsid töökorda ülikooli ►

jahu, kartong, karbid, ümbrikud jms.) kogused olid võrreldes kümmekond aastat varasema nimekirjaga oluliselt kasvanud, samuti hangiti mitmesuguseid materjale fotolabori tarvis.²⁴ Fotomaterjalide vajaduse kasvu tingis suurenev huvi fotokoopiate järele. 1957. aastal tehti aprillist kuni oktoobri lõpuni 2339 fotokoopiat.²⁵ Sama aastat võib pidada mikrofilmimise algusaastaks, mil vana tüüpi mikrofilmiaparaadiga Kontophot suudeti uurijate ja asutuste tellimisel valmistada mikrofilmile 3839 kaadrit.²⁶

Säilitamise temaatika oli kesksel kohal 18. märtsil 1957 ajalooarhiivis toimunud teaduslike töötajate metoodilisel nõupidamisel. Võttes kokku koosolekul arutatud valupunktid, märkis arhiivi juht Jossif Veisenen, et vabariigis pole siiani ehitatud spetsiaalseid hooneid ega hoidlaid arhivaalide säilitamiseks, olemasolevad ei vasta kaugeltki nõuetele ning nende kordaseadmisele kuluks palju aega ja ressursse. J. Veisenen tõdes, et arhiivi koostatud eelarve on jäetud rahuldamata ja aastate kestel ei ole saadud materjali ei kartoneerimiseks ega ajalehtede köitmiseks. Puudust tunti akn klaasidest, samuti ei olnud saadud õhukest kartongi akendele, et kaitsta arhivaale päikesevalguse eest. Hoidlate puhastamiseks peeti vajalikuks hankida nn. tugevad tolmuimejad. Niiskuse, temperatuuri ja tolmu teaduslikel alustel mõõtmiseks vajati spetsiaalseid aparate. Dokumentide säilivuse tagamiseks asutustes tuli arhiivi juhi arvates kasutada tähtsamate dokumentide koostamisel vastavat tinti. Samuti tegi ta ettepaneku tõsta arhiivitöötajate palka ja leidis, et rajoonide arhiivide juhatajateks peaksid saama Tartu Ülikooli ajalooharidusega spetsialistid. Veiseneni arvates oli senine praktika näidanud, et siseministeerium tunneb vähe huvi arhiivide vastu ja pigem on arhiivid ministeeriumile üleliigsed. Seetõttu oli ta arvamusel, et arhiivid tuleks allutada Teaduste Akadeemiale või luua iseseisev Arhiivide Peavalitsus.²⁷ Ajastut arvestades olid need küllaltki kriitilised ja asjakohased seisukohad. ENSV Siseministeeriumi arhiivide osakonna ülemale Maria Muzõkantovale läkitatud kirjas avaldas Veisenen muret selle kohta, et restauraatoritele, köitjatele ja fotograafidele lubatud erialased kursused polnud toimunud, ning rõhutas, et puudu on kvaliteetsetest fotomaterjalidest ja spetsiaalsest läbipaistvast restaureerimispaaberist.²⁸ Viimase all mõtles ta suure tõenäosusega Venemaal kasutusele võetud mikalentpaaberit.²⁹

▶ spetsialistid. Vigastatud reflektorid asendati uutega, mis valmistati Tartu alumiiniumivabrikus. Seadme arhiivi sattumise aega ja täpset päritolu ei õnnestunud välja selgitada.

²⁴ RA, EAA.R-271.1.330, l. 35, 36, 38, 39. 1957. aasta eelarved, aruanded ja kirjavahetus selle kohta. 1957. aastal planeeriti järgmiseks aastaks tellida 20 kilo kliistrijahu, 6 kilo liimi, 300 kilo kirjutuspaaberit, 5 rulli läbipaistvat paaberit (kondensaatorpaaber), 50 meetrit kalinguri, 10 meetrit lederiini, 10 meetrit jaapani siidi ja 10 meetrit õmblusniiti paberi parandus- ja köitmistöödeks ning 1000 karpi, 1600 ümbrikut ja 1500 kilo kartongi ümbriste ja kaante valmistamiseks.

²⁵ RA, EAA.R-271.1.326, l. 38–39. Kirjavahetus dokumentide arvestuse, fondide revisjoni ja dokumentide kasutamise kohta, 12.01.1957–20.12.1957.

²⁶ RA, EAA.R-271.1.437, l. 1. Üldkoosolekute ja tootmisnõupidamiste protokollid, 19.04.1963–23.10.1963.

²⁷ RA, EAA.R-271.1.319, l. 7–10p. 1957. aasta metoodiliste nõupidamiste protokollid. Kartoneerimise all mõeldi dokumentaalsete materjalide paigutamist karpidesse või kaante vahele nende kaitsmiseks tolmu ja valguse eest, vt. Arhiivinduse sõnastik. ENSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus. Tallinn, 1970, lk. 37 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-485).

²⁸ RA, EAA.R-271.1.326, l. 39p. Kirjavahetus dokumentide arvestuse, fondide revisjoni ja dokumentide kasutamise kohta, 12.01.1957–20.12.1957.

²⁹ Mikalentpaaber oli algselt mõeldud kondensaatorpaaberiks, mida kasutati kondensaatorites elektriisolaatorina. Valge, ebaühtlaselt läbipaistev, õhuke, mehaaniliselt vastupidav paaber koosnes pikakiulisest puuvillatselluloosist, mis oli immutatud kartulitärklise ja polüvinüülalkoholiga. I. V. Bondarenko ja M. D. Dmitrieva said 1948. aastal Stalini III järgu preemia uue tehnilise paberi tootmise juurutamise eest, see asendas Nõukogude Liitu varem imporditud nn. jaapani paaberit. Mikalentpaaberit toodeti GOST-i standardi järgi. Varasema perioodi standardid anti välja 1953., 1963. ja 1964. aastal. Vt. lähemalt: <http://bpcarton.ru/articles/mikalentnaya-bumaga.php>, [https://ru.wikipedia.org/wiki/Сталинская_премия_за_выдающиеся_изобретения_и_коренные_усовершенствования_методов_производственной_работы_\(1948\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Сталинская_премия_за_выдающиеся_изобретения_и_коренные_усовершенствования_методов_производственной_работы_(1948)), <https://www.ngpedia.ru/pg1393782Sse1bqT0007279512/>, <https://rodikon.ru/mikalentnaya-bumaga-xarakteristiki-vidov.html>, vaadatud 30. oktoobril 2020).

Kalandreerimata või kalandreeritud mikalentpaberit on Eesti mäluasutustes aastakümneid kasutatud arhivaalide konserveerimisel, fotoalbumite vahelehtedena ning ümbristamisel ja pakendamisel. Kahtlemata oli see saadaolevatest paberitest parim, mida nõukogude ajal arhivaalide konserveerimisel ja säilitamisel kasutati. Paberi heade keemiliste omaduste kvaliteeti näitab fakt, et paarikümne aasta vanuse paberi pH väärtus on isegi pärast selle kunstlikku vanandamist natuke üle seitsme, mis loob eeldused arhivaalide pikaajaliseks säilivuseks.³⁰

J. Veisenen ja meister-restauraator S. Noormäe pöördusid 1958. aasta veebruaris NSV Liidu Arhiivide Peavalitsuse restaureerimistökoja juhi poole palvega saata 2 kg mikalentpaberit, erialast kirjandust ning infot desinfitseerimisel kasutatavate ainete (naatriumpentakloorfenolaat, betanaftool, tümool) kasutamise kohta. Arhiiviallikate järgi mikalentpaberit sel korral ilmselt ei saadud, küll aga saadeti informatsiooni desinfitseerimismeetodite kohta: betanaftooli kasutamine arhiivis keelati, pärgamentürkute desinfitseerimisel soovitati kasutada tümooli ja paberdokumentide puhul pentakloorfenolaati. Viimast lisati paberiliimide hulka, mille kohta saadeti täpsed juhised ja retseptid. Putukatõrjevahendina nimetati ära DDT(diklorodifenüültriikloroetaan), mille kasutamise kohta lubati samuti saata juhiseid.³¹ Juba sama aasta märtsis telliti ENSV Siseministeeriumi arhiivide osakonna kaudu kümme karpi DDT-d ja 10 liitrit tärpentini putukatõrje lahuse valmistamiseks. Lisaks telliti liimidesse lisamiseks antiseptikuna 5 kilo naatriumpentakloorfenolaati ja 20 liitrit 20% formaliinilahust hallituskahjustusega arhivaalide desinfitseerimiseks.³² Desinfitseerimine toimus Tartus ja Tallinnas vastavalt kehtestatud tööplaanidele. Arvestust peeti köidetud materjalide puhul säilikutu arvu järgi.³³ Desinfitseerimise teema aktuaalsust ilmestab ajalooarhiivis 14. märtsil 1958 peetud koosoleku protokoll, milles käsitleti salajaste fondide osakonna kontrollimisel saadud tulemusi. Selgus, et hoidlas 3-18, kus hoiti üliõpilasorganisatsioonide arhiive, oli olukord väga halb. Keset hoidlat paigutatud uued, niisketest hõõveldamata laudadest valmistatud riulid ja nende tugipuud olid hallitanud. Seinäärsetel riulitel paiknenud arhivaalid olid samuti niisked ja osaliselt juba rikutud. Koosolekul otsustati kõik arhivaalid kuiva hoidlailaatorisse ümber paigutada, seejärel kontrollida nende seisukorda ja alustada hallitanud arhivaalide desinfitseerimist.³⁴ Hallituskahjustusega säilikutu isoleerimist peeti oluliseks rõhutada ka

³⁰ J. Lehtaru. Changes of content of carboxyl groups on different kinds of paper during accelerated aging. Tartu Ülikooli Toimetised. Publication on chemistry XXI. Tartu, 1993, vihik 966, lk. 197–209. Selgitusena lisan, et paberi säilivusomadusi parandas polüvinüülalkoholiga immutamine.

³¹ RA, EAA.R-271.1.343, l. 4–11. Kirjavahetus dokumentide säilitamise küsimustes, 12.02.1958–22.12.1958. Arhivaalide töötlemisel tümooli aurudega kasutati desinfitseerimiskambris 5% piirituse lahust või asetati lahusega töödeldud filterpaberid arhivaaliga vahetusse kontakti. Antiseptilisi pabereid sai valmistada ka viisil, kus tümooli kristallid asetati filterpaberite vahele ja seejärel triigiti lehti kuuma triikrauaga. Tümoollil on vahapitseritele ja rasvastele templiljenditele kahjustav toime. Tümool ehk tüümiankamper on tüümiani eeterlikust õlist saadud vees lahustumatu kristalne aine, millel on inimese närvisüsteemile toksiline toime. Selle kasutamine desinfitseerimisvahendina keelati 1990. aastate alguses. Lähemalt: J. Lehtaru. Ülevaade pabermaterjalide varasematest konserveerimismeetoditest ja trendidest. – Eesti Konservatorite Ühingu teadusseminar „Tagasivaade ajas ehk varasemate konserveerimistööde ja meetodikate analüüs tänapäeva kontekstis“ Tartu Ülikooli muuseumis 12. detsembril 2016 [suuline ettekanne, avaldamata käsikiri autori valduses – J.L.]. DDT (diklorodifenüültriikloroetaan) puhul oli tegemist universaalse putukatõrjevahendiga. See on valge kristalne aine, mis on inimesele mürgine ja mis keelustati ENSV-s 1968. aastal.

³² RA, EAA.R-271.1.343, l. 13. Desinfitseeriva vahendina on formaliini kasutatud juba 19. sajandi lõpust. Formaliinikambris kasutati 2,5–8% vesi-alkoholilahust, millele lisati kaaliumpermanganaati. Desinfitseerimine toimus formaliini aurudega spetsiaalses kambris. Kontaktmeetodi puhul asetati arhivaali kahjustunud lehed filterpaberite vahele, mida eelnevalt oli immutatud 5% vesi-alkoholilahusega. Formaliinil on nahka ja pärgamenti kahjustav toime, see on inimesele ohtlikult mürgine ja kantserogeenne aine. Formaliini kasutamine keelati ja tõrjuti välja alates 1990. aastate algusest. Lähemalt: vt. eespoolne viide.

³³ RA, ERA.R.2338.3.9. l. 10–11. ENSV ORKA ja ENSV RAKA 1959. aasta aruanded ja 1960. aasta plaanid. 01.01.1960–31.12.1960. Erandjuhtudel, lahtiste lehtede korral peeti desinfitseerimisel arvestust kilogrammides.

³⁴ RA, EAA.R-271.1.336, l. 14. Üldkoosolekute ja tootmisnõupidamiste protokollid, 23.01.1958–10.12.1958.

asutuste arhiivide olemi- ja seisukorra kontrollimisel.³⁵ Nõukogude ajal populaarseks muutunud sanitaarpäevade korraldamine sai alguse ajalooarhiivis 6. septembril 1958, hakates toimuma peamiselt iga kuu viimasel reedel. Ruumide puhastustöid soovitati suveperioodil tihedamini teha, sest siis oli võimalik aknaid lahti hoida.³⁶

1958. aastal kavatseti täiendada Tartu restaureerimistöökoha tehnilist baasi. Selleks planeeriti tellida restaureerimise laud, arhivaalide kuivatus- ja puhastuskapp (tänapäeva mõistes tõmbe-kapp), autoklaav desinfitseerimiseks, poolautomaatne mikrofilmimise aparaat ning köitepress. Samal aastal käisid Tallinna mikrofilmijad Moskvas UDM-1 aparaadi paigaldamist ja tööpõhimõtteid tundma õppimas, et hiljem jagada kogemusi Tartu töötajale, kui tulevikus selline masin hangitakse.³⁷ Mikrofilmimisega alustamise aktuaalsusest annab märku vastava juhendi koostamine 1958. aastal, mil sarnase juhendi kinnitas NSV Liidu Arhiivide Peavalitsus. Juhise järgi tuli näiteks tõendavas kirjes fikseerida arhivaali parandamatud defektid (puuduvad osad, kustunud tekstid jms.). Üldjuhul anti kahjustatud arhivaalid restaureerimisele. Erandjuhtudel tuli eriti kahjustunud arhivaale enne restaureerimist pildistada ja saadud fotokoopia asetati säilikusse koos originaaliga. Mikrofotokopeerimist teostati fotokoopialt. Haruldaste ja väärtuslike dokumentide mikrofotokopeerimisel nähti ette ülesvõtete tegemine nii originaalidelt kui ka nende fotokoopiatega. Kõige väärtuslikumate, kustuma hakanud tekstidega arhivaalid tuli enne mikrofotografeerimist kirjutusmasinal ümber kirjutada. Juhend nägi ette nii originaalide kui ka masinkirjakoopiate mikrofilmimist. Mikrofotokopeerimise kohta tulnud tellimused fikseeriti registreerimisraamatus.³⁸ Vastav erialakirjandus kustuvate tekstide kopeerimiseks fotograafiliste meetoditega oli arhiivis olemas.³⁹ Mikrofilmimise aastaplaani täitmist täies mahus takistas suur töökoormus ja mikrofilmi nappus.⁴⁰

Ajalooarhiivi juhataja Ivan Larini põhjalikust ülevaatest 29. oktoobril 1958 selgus, et Tartu restaureerimistöökohas jõutakse kuu jooksul keskmiselt ömmelda ja parandada 200–250 säilikut ning restaureerida 600–650 lehte. Vajaduseks aga hinnati tollal 50 000 säiliku õmblemist ja parandamist, 1500 lehe restaureerimist ja 3000 säiliku desinfitseerimist. Kuigi sel ajal toimus restaureerimistöökohas remont, tunti jätkuvalt vajadust täiustada labori sisseaset

Gasimaskis arhivaar Tiiu Tampere Võru Tehnilise Inventariseerimise Büroolt ENSV Riiklikku Ajaloo Keskarhiivi üle antud Võru kinnistusameti materjale desinfitseerimas, 1959. RA, EAA.R-271.1.1284.13

³⁵ Asutuste, organisatsioonide ja ettevõtete arhiivide tööeeskirjad. Tallinn, 1957, lk. 51 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-284).

³⁶ RA, EAA.R-271.1.336, l. 18, 20–21.

³⁷ RA, EAA.R-271.1.343, l. 15, 16, 18, 20–21. Moskvas saadud praktilisi kogemusi putukatõrjevahendi DDT lahuse valmistamisel Tartus jagas Tallinna restaureerimise töökoja juht Marmor [eesnimi ei ole teada – J.L.].

³⁸ Dokumentaalsete materjalide mikrofilmimiseks ettevalmistamine ja üleandmine (väljavõte NSVL Arhiivide Peavalitsuse juhendist 1958, § 16–22, lk. 1–4; kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1177).

³⁹ D. Ėrastov. Osnovnye metody fotografičeskogo vyjavlenija ugasšix tekstov. Akad. nauk SSSR. Laboratorija konservacii i restavracii dokumentov. Moskva, Leningrad: Izd-vo Akad. nauk SSSR, 1958.

⁴⁰ RA, ERA.R-2338.3.4, l. 3. ENSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi 1958. aasta aruanded ja 1959. aasta plaanid, 11.01.1959–03.03.1959.

ja arendada selle võimekust. Pidevalt tunti puudust kõige hädavajalikumatest töövahenditest ja materjalidest, nt. desinfitseerimise kemikaalidest, fotopaberitest ja süttimiskindlatest mikrofilmirullidest. Puudujäägid ei võimaldanud õigeaegselt plaani täita. Seni ei leitud ka rahalisi vahendeid arhivaalide kartoneerimise probleemi lahendamiseks. Samuti rõhutati enesetäiendamise vajadust ja märgiti, et meister-restaureerija E. Puškareva ei saanud lähetust Moskvasse täiendõppeks, kuigi Tallinna kolleegile Marmorile seda võimaldati. Tõdeti, et Tartus töötavatest restauraatoritest on vajalik kvalifikatsioon vaid Iraida Tafenaul. Tööde mahu suurenemise tõttu leiti, et praegusest Arhiivide Peavalitsuse otsealluvuses asuvast ja ajalooarhiivi filiaalina toimivast töökojast on vaja moodustada foto-köite-restaureerimise eraldiseisev üksus, mis võimaldaks edendada nii rahastust, väljaõpet kui ka hädavajalike materjalidega varustamist.⁴¹

Ajalooarhiivi 1959. aasta eelarve sisaldas mitmesuguseid köitmise, restaureerimise ja mikrofilmimise materjale, s.h. 10 kilo karboksümetüülselluloosi (tapeediliim, tuntud nimetuse all KMLЦ) ning uusi seadmeid, nt. desinfitseerimiskambrit.⁴² 20. aprillil 1960 teostatud säilitustingimuste kontrolli tulemustest selgus, et arhiivis kasutusel olnud vana desinfitseerimiskambri jaoks tuleks leida isoleeritud ruum. Nõuti desinfitseerimise ja hoidlate regulaarseks kliima mõõtmiste fikseerimiseks vastavate raamatute sisseadmist. Kaartide restaureerimisel kästi taustamisel ehk kaardi alusmaterjali tugevdamisel kasutada paberi asemel riidet. Tõdeti, et hoidlate säilituskliimale peaks positiivselt mõjuma osaline keskküttesüsteemi väljavahetamine hoones.⁴³

1960. aastal ületati tööplaani⁴⁴ – 2700 säilikus parandati ja restaureeriti 71 488 lehte, lisaks restaureeriti 136 kaarti, tolmust puhastati 416 000 säilikut ja 115 000 raamatukogu raamatut ning karbistati üle 6000 säiliku.⁴⁵ Võrdlusena võib tuua riigiarhiivi sama aasta aruande tulemused, mille järgi restaureeriti 13 267 lehte, köideti ja õmmeldi 926 säilikut ning mikrofilmimiseks valmistati ette 209 395 lehte.⁴⁶ Lisaks aastaplaanidele koostati ka perspektiivplaane Tallinnas ja Tartus paiknevate arhiivide tegevuseks, nt. perioodideks 1959–1965⁴⁷ ja 1960–1975.⁴⁸ NSVL Liidu Arhiivide Peavalitsus andis arhiivide restaureerimistöökojade tarbeks 1961. aastal välja spetsiaalsed õppeprogrammid koos kirjanduse loeteluga, mis olid mõeldud eelkõige uutele töötajatele erialaste teadmiste arendamiseks.⁴⁹ Regulaarselt kord aastast korraldati ajalooarhiivis teoreetilisi ja praktilisi säilitusalaseid õppusi arhivaalide desinfitseerimise, õblemise, köitmise ja tolmust puhastamise kohta ning tuulutamise abil hoidlate kliima reguleerimise teemal. Koolitustel pidid osalema kõik arhiivi teaduslikud ja tehnilisi

⁴¹ RA, EAA.R-271.1.343, l. 19–20.

⁴² Eelarves oli lisaks 50 kg mikalentpaberit, 50 kg kondensaatorpaberit, 300 kg kiriapaberit, 20 kg kliistrihaju ja 50 kg antiseptikutena tuntud naatriumpentakloorfenolaati ja atsenafteeni; seadmetena olid nimekirjas nt. tõmbekapp, mikrofilmiparaat, fotokaamera ja köitepress. RA, EAA.R-271.1.363, l. 29, 30, 35. 1959. aasta eelarve ja kirjavahetus selle kohta. Karboksümetüülselluloosi kõrval hakati kasutama ka karboksümetüülselluloosi naatriumi soola, mis oli saadaval nii puhastamata kui puhastatud kujul. Restaureerimisel tuli liimaineid kasutada puhastatud kujul, et vältida hilisemat paberi koltumist ja teksti värvuse muutusi. Vt. lähemalt: S. Märtin. Restaureerimisliimid. – Metoodiline töö laboratooriumis. Kogumik. 1971, lk. 26–27 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-540).

⁴³ RA, EAA.R-271.1.369, l. 1, 3–9. ENSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi töö revideerimise materjalid kõrgemal-seisvate arhiivorganite poolt, 22.04.1960.

⁴⁴ 1960. aastal planeeriti Tartus õmmelda ja parandada 2700 säilikut (Oinas, Märtin, Bolšakova), restaureerida 13 000 lehte (Laivo, Bulkakova), köita 60 raamatut (Oinas), desinfitseerida 10 000 säilikut (Laivo), mikrofilmida 150 000 lehte (Loona). RA, EAA.R-271.1.391, l. 13. Osakondade 1961. aasta tööplaanid.

⁴⁵ RA, EAA.R-271.1.372, l. 30. 1960. aasta tööplaanid ja aruanded.

⁴⁶ RA, ERA.R-2338.1.335, l. 213. ENSV ORKA ja RAKA 1960. aasta tööplaanid ja aruanded.

⁴⁷ RA, ERA.R-2338.1.311, l. 20–28, 32–36. ENSV ORKA ja RAKA 1959. aasta tööplaanid ja aruanded, 08.10.1958–04.07.1959.

⁴⁸ RA, ERA.R-2338.1.335, l. 2–4.

⁴⁹ Programmy po texniminumu dlja rabočix masterskix po restavracii dokumental'nyx materialov. Glavnoe arxivnoe upravlenie pri Sovete Ministrov SSSR. Moskva. 1961 (kättesaadav rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-142.).

sed töötajad.⁵⁰ Samuti toimusid kohustuslikud tuletõrje- ja evakuaatsiooniõppused. Perioodil 1961–1962 koostati ja pandi välja tuleohutuse-eeskirjad ja evakuaatsiooniplaanid. Määrati kindlaks tuleohutuse eest vastutavad isikud ruumide kaupa. Hoidlate tuleohutuse eest vastutasid fondihoidjad, tuletõrjesalga juhiks määrati A. Laivo, seejuures planeeriti metallist tuletõrjeredeli paigaldamist 1962. aastaks.⁵¹ Sama aasta eelarves laienes restaureerimise tarbeks tellitavate materjalide valik. Tavapärase materjalide kõrval hakati tellima tislერილი (kondiiliim), sinist, suitsu- ja mähkimise paberit ning valget puuvillast riidet kaardide taustamiseks.⁵²

Huvitavat ja informatiivset teavet leiab samal aastal koostatud uurimissaali külastajate küsitluste tulemustest. Küsimusele, kuidas rahuldab uurijaid säilikutest restaureerimine ja köitmine, vastati, et üldiselt võib rahule jääda, kuid viidati ka ülekleebitud tekstidele ja segiaetud lehtedele. Uurijate arvates peaks vakuraamatute parandamine olema kõrgemal tasemel, kaarte ei tuleks parandada paberribadega, vaid kaproni või muu sobivama materjaliga. Tõdeti, et töö peaks olema korralikum, puhtam ja vastupidavam, toimikute köitmisel on esinenud lohakust, mille tagajärjel on mõned neist muutunud kasutamiskõlbmatuks tekstiosa läbiõmblemise või lehtede kokkuliimimise tõttu. Samas rõhutati, et restaureerida tuleks rohkem, sest tihtipeale satub uurijate kätte „lugemisohus“ materjale. Fotokoopia kvaliteedi küsimusele vastati, et koopiad on küllaltki selged. Kustuvate tekstidega ja unikaalseid materjale tuleks mikrofilmida, teha neist fotokoopiaid ja originaale mitte välja anda. Arhiivis sooviti näha mikrofotokoopiatena Moskva, Läti, Leedu, Poola ja Rootsi arhiivides Eesti kohta leiduvaid materjale ja tehti ettepanek, et saadud mikrofilmidest ja fotokoopiatest võiks teha uurimissaalis kasutatava kataloogi. Ühes ankeedis juhitati tähelepanu kustuvate tekstidega masinakirjaliste dokumentide loetavuse ja säilivuse probleemile. Selleks otstarbeks võiks arhiivi fotolaboratoorium hankida infrapunakiirtega fotografeerimise aparraadi. Samuti võiks arhiiv koostöös teiste asutustega muretseda kuivkopeerimise masina (ilmselt mõeldi kserokoopiamasinat, mis hakkas maailmas laialdasemalt levima 1960. aastate alguses). Küsitluste tulemustest lähtuvalt võttis arhiiv suunaks parandada köitmis- ja restaureerimistööde kvaliteeti, jätkata mikrofilmide tellimist NSV Liidu naabervabariikide arhiivides, mikrofilmide valmimisel originaale uurimissaali mitte väljastada, taotleda infrapunakiirtega fotografeerimise aparraadi ning spetsiaalse kaardilaua ja kogukate toimikute lugemispuldi tellimist uurimissaali.⁵³

Täitmaks NSVL Arhiivide Peavalitsuse kontrollkomisjoni ettepanekuid, otsustati 1962. aastal tellida Tartu hoidlatesse järgmiseks aastaks õhuniiskuse taseme hoidmiseks 160 suuremõõtmelist veeanumat, sisustada kaks hoidlat mikrofilmide ja kaartide hoiustamiseks ning minna hoone kütmisel üle tahkelt kütuselt vedelale. Aasta lõpus aga selgus, et säilitustingimused ei paranenud uuele küttesüsteemile üleminekul ning hoidlates säilis madal temperatuur ja õhuniiskuse tase.⁵⁴ Restauratoritele huvipakkuva infona võib esile tuua asjaolu, et 1962. aastal koostatud järgmise aasta restaureerimismaterjalide eelarve nimekirjast võis populaarseks saanud paberi liimistusaine karboksümetüültselluloosi kõrval leida esmakordselt želatiini.⁵⁵ NSV Liidu Arhiivide Peavalitsuse 1962. aasta detsembris välja antud korralduse järgi kohustuti parandama ja arendama mikrofilmimise töö kvaliteeti ja suurendama tööde

⁵⁰ RA, EAA.R-271.1.388, l. 8. 1961. aasta kinnitatud koosseisude nimestik ja töötajate kvalifikatsiooni tõstmise plaanid, 18.03.1961.

⁵¹ RA, EAA.R-271.1.409, l. 2–4; RA, EAA.R-271.1.414, l. 3. Toimik tuletõrjealastes küsimustes, 13.09.1961–01.12.1961.

⁵² RA, EAA.R-271.1.406, l. 53–54p, 50. 1961. aasta eelarve.

⁵³ RA, EAA.R-271.1.415, l. 17–19, 22, 23. Üldkoosolekute ja tootmisnõupidamiste protokollid, 08.01.1962–03.11.1962.

⁵⁴ RA, EAA.R-271.1.415, l. 38–39, 44. Tahkekütusega kütmine tekitas kindlasti rohkem saasteaineosakesi kui vedela kütuse kasutamine. Arhiiviallikate põhjal võib aga kindlalt väita, et tahke kütus leidis mõne aja pärast uuesti kasutamist ja seda päris pikka aega. Vt. lähemalt: RA, EAA.R-271.1.432, l. 18. Üldkoosolekute ja tootmisnõupidamiste protokollid, 08.01.1962–03.11.1962.

⁵⁵ RA, EAA.R-271.1.432, l. 20. 1962. aasta eelarve ja kirjavahetus eelarve küsimustes, 13.01.1962–24.11.1962.

mahtu. Lisaks tehnilise baasi täiustamisele (soovitati kasutada mikrofilmi Mirkat 300, mikrofilmiaparaati UDM, ilmutusmasinat 4 OP-2 jms.) tuli suurt rõhku pöörata väärtuslikest ja kustuvate tekstidega arhivaalidest kindlustusfondi ehk hilisemas tähenduses tagatisfondi loomisele. Alates 1963. aasta teisest poolest tuli luua tingimused, et mikrofotokoopiatest koosnev tagatisfond oleks säilitatud originaalidest eraldi.⁵⁶ 19. aprillil 1963 toimunud foto-, köite- ja restaureerimistökoja koosolekul tehti kokkuvõtteid varasemast perioodist ja analüüsi olukorda. Kui mikrofilmimise alustamisel 1957. aastal jõuti vana mikrofilmiaparaadiga Kontophot valmistada uurijate ja asutuste tellimusel 3839 kaadrit, siis 1961. aastal suudeti uue UDM-2 mikrofilmiaparaadiga valmistada 44 759 kaadrit mikrofilmi. Järgmisel aastal lisandus teine töötaja ja valmis 135 127 kaadrit. 1963. aasta plaan nägi ette valmistada 160 000 kaadrit. Mikrofilmiti peamiselt teistele asutustele üleantavaid dokumente, filmide ilmutamine toimus Tallinnas Arhiivide Valitsuse juures asuvas fototöökojas. Olulise tähisena toodi koosolekul esile tagatisfondi loomise algusaastat – 1958.⁵⁷ Samuti rõhutati fotostaadi jaoks suurema formaadiga fotopaberi (24 x 30 cm) hankimise vajadust, kuna väiksema formaadiga paberi (18 x 24 cm) kasutamisel jäid tekstid liiga halvasti loetavaks. Arutelu käigus tõdeti, et sageli tuli kopeerimisel paratamatult osa köiteid õmblusest lahti võtta, sest nende sisuplokid olid ebakorrektselt kokku õmmeldud ja seetõttu polnud tekstid täies ulatuses loetavad. Mõistagi kehtisid nõukogude ajal ülesseatud eesmärkide ja plaanide täitmiseks arhiivitöötajatele päevanormid. Näiteks tuli 1963. aastal ajalooarhiivis kehtivate päevaste töönormide järgi teha fotokoopiaid 20–50 tk., mikrofilmida 350–1100 kaadrit, köita raamatuid 1,2 köidet, õmmelda 3–5 säilikut (100 lehte) ja restaureerida 40 lehte. Fondihoidjad pidid puhastama 800 säilikut päevas.⁵⁸

Huvipakkuva töökorralduse näitena võib välja tuua ajalooarhiivi direktori Ivan Larini käskkirja tuletõrje-eeskirjade täitmiseks. Selle järgi pidid arhiivitöötajad tööpäeva lõpul valvelaas valvurile üle andma elektripliidid ja triikraud, kinnitades seda allkirjaga vastavas raamatus. Hommikul tööle tulles said nad allkirja vastu oma töövahendid tagasi ja töö võis jälle alata.⁵⁹

Nõukogude perioodi restaureerimistegevuse kirjeldamisel on abiks unikaalsete arhivaalide restaureerimisaktid, mille koostas ajavahemikul 1964–1989 restauraator A. Laivo. Kuigi need aktid on sageli napolisõnalised, võib seda pidada vägagi hinnaliseks allikaks, kus kirjeldatakse säilike kahjustusi, restaureerimise tegevusplaani ja ka töötlemise käiku. Illustratiivse materjalina on restaureerimise kirjeldamisele lisatud fotod ja negatiivid. Tuleb rõhutada, et enamasti on tegemist pärgamentürikute või pärgamentköidete restaureerimist kirjeldavate dokumentidega. Aktidest selgub, et 1960. aastatel kasutas A. Laivo sisuploki restaureerimisel kondensaator- ja mikalentpaberit,⁶⁰ pärgamentürikute puhastamisel ja pehmendamisel piiritust, karbamiidi (uriinhape, kusiaine ehk urea, kasutati ka venekeelset terminit „motše-

⁵⁶ RA, EAA.R-271.1.435, l. 1–5. NSVL MN j.a. Arhiivide Peavalitsuse ja ENSV MN j.a. Arhiivide Valitsuse käskkirjad ja korraldused arhiivorganite ja riiklike arhiivide tegevuse kohta, 24.12.1962–28.10.1963.

⁵⁷ RA, EAA.R-271.1.437, l. 1–1p. Üldkoosolekute ja tootmisnõupidamiste protokollid, 19.04.1963–23.10.1963. Samas võib tagatisfondi algusajaks pidada ka 1930. aastaid, mil väärtuslikematest arhivaalidest tehti koopiaid klaasplaatidele.

⁵⁸ RA, EAA.R-271.1.437, l. 1–1p., 10. Võrdlusena olgu toodud 1963 aastaplaani täitmise andmed, mil jõuti teha 979 fotokoopiat, 198 111 kaadrit mikrofilmi (planeeriti 160 000 kaadrit), valmistati 100 köidet (100), õmmeldi ja parandati 1297 säilikut (1100), restaureeriti 14 968 lehte (14 000), 123 kaarti (100), lisaks restaureeriti 6 pärgamentürikut ja nahkköidet ning desinfitseeriti 7700 säilikut (6000): RA, EAA.R-271.1.442, l. 14. 1963. aasta tööplaanid; RA, EAA.R-271.1.443, l. 7. 1963. aasta tööaruanne; RA, EAA.R-271.1.473, l. 15–16. Materjalid temaatilise iseloomuga teatiste väljaandmise kohta, 08.01.1964–30.12.1964.

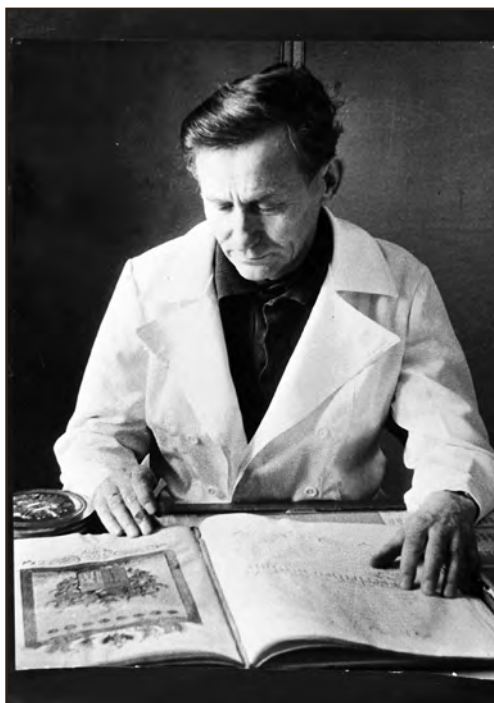
⁵⁹ RA, EAA.R-271.1.436, l. 2. Direktori käskkirjad, 02.02.1963–06.12.1963. Eeskätt kasutasid nimetatud elektrilisi tööriistu oma igapäevatöös restauraatorid ja köitjad.

⁶⁰ RA, EAA.R-271.1.1603, l. 19. Restaureeritavate unikaalsete dokumentaalsete materjalide ülevaatused aktid. Mapp nr. 1, 1964–1969.

viina“), spermatseeti,⁶¹ mitmekordset mikalentpaberit ja karboksümetüütselluloosi või liimi ПФЭ 10/2 (metüülpolüamiid) pargamendi kahjustatud kohtade toetamisel. Viimasena nimetatud vaikaine leidis liimina kasutamist peamiselt vaha- ja lakkpitserte parandamisel. Restaureeritud pargamentürikuid hoiti sirutatult kaitsemapis. On huvitav märkida, et pargamentürikute restaureerimisaktides kasutas A. Laivo säilitusalaste terminitena pargamendi puhul läbivalt „restaureerimine“ ja pitserte parandamise kirjeldamisel sageli terminit „konserveerimine“.⁶² Konserveerimise termin ongi siin õigem, sest lakikihiga katmisel püüti vältida pargamentide edasist pragunemist ja lahtiste tükide eraldumist.

1962. aastal abitöölise kohale säilikuid õmblema tulnud Helgi Marga (Jaago) meenutuste järgi toimus restaureerimise igapäevatöö ajalooarhiivi kolmandal korrusel. Lisaks Linda Köhleri juhendamisel tehtud restaureerimistöödele jõudis H. Marga lühikese aja jooksul tegeleda ka desinfitseerimisega, mida tehti formaliiniaurudega spetsiaalses kambris. Peagi tutvus vastne töötaja mikrofilmimisega, mille sai selgeks tänu fotograaf Oskar Loona juhendamisele. Paksud toimikud, mida ei olnud võimalik filmida, võeti köitest lahti või poolitati. Fotostaadiga pildistati kaarte mikrofilmimisega samas ruumis, koopiate kuivatamiseks kasutati pesunööri.⁶³

1. jaanuaril 1965 viidi lõpuks ellu foto-, köite- ja restaureerimistöökodade üleviimine Arhiivide Valitsuse alluvusest ajalooarhiivi ja riigiarhiivi haldusesse. See muutis lihtsamaks valdkonna arengu planeerimise, töökorralduse ja rahastuse. Uueks üksuse nimeks sai dokumentaalsete materjalide mikrofilmimise ja restaureerimise laboratoorium.⁶⁴ Tartus hakkas tööle kuus spetsialisti (laboratooriumi juhataja, meister-restauraator, tehnik-restauraator, unikaalsete ja eriti väärtuslike materjalide köitja, köitja, abitöölise). Materjalide tellimine käis endiselt läbi Arhiivide Peavalitsuse. Lisaks tava-

Ants Laivo konserveerimas pargamentürikut (1960–1980). RA, EFA.489.0.148070

⁶¹ RA, EAA.R-271.1.1603, l. 17–17p. Spermatseet ehk vaalavaha, ka vaalavõidis. Peamine koostisosa on tsetüülpalkoholi ja palmiitihappe ester tsetüülpalmiit. Puhast spermatseet on lumivalge, peaaegu läbipaistev, lehekestena kristalluv rabe aine, mida ühest loomast saab harilikult 2–3 tonni. Varem peeti seda ainet ekslikult kašeloti spermaks, sellest ka nimetus (ingl. k. spermaceti): <https://www.kalapeedia.ee/6277.html>, vaadatud 3. novembril 2020.

⁶² RA, EAA.R-271.1.1603, l. 23, 29, 31, 79. Vt. lisaks: G. Kamedatova. Sintetičeskie klei dlja perepletno-brošurovočnyx rabot. Materialy seminar dlja rabotnikov mikrofil'mirovanija i restavracii dokumental'nyx materialov arxivnyx učreždenii SSSR. Moskva. 1964, 200. ПФЭ 2/10 liimi peamiseks koostisosaks on polümetüülpolüamiid vaik. Valmis liimi puhul on tegemist 25–30% liimilahusega piiratud, mida kasutati liimköite valmistamisel, nahkköidete restaureerimisel ja pitserte konserveerimisel.

⁶³ R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis, lk. 90–91. Vt. lisaks: RA, EAA.R-271.1.1231, l. 23–26. Direktsiooni nõupidamiste protokollid, 12.05.1987–01.11.1988. Spetsiaalse desinfitseerimiskambri asemel oleks seda õigem nimetada pealt suletavaks desinfitseerimise kastiks, mida paigaldati hooldlatesse veel 1988. aastal.

⁶⁴ RA, EAA.R-271.1.457, l. 32–33. ENSV MN j.a. Arhiivide Valitsuse käskkirjad, korraldused, ringkirjad ja instruksioonid arhiiviorganite ja riiklike arhiivide tegevuse kohta, 10.01.1964–21.11.1964.

pärastele varem tellitud materjalidele (sh. elektrikartong ja köitekartong) telliti marmorpaperit, puuliimi, glütseriini⁶⁵ ja marlit kaartide parandamiseks.⁶⁶ Restaureerimisel kasutatavate lahuste valmistamiseks planeeriti osta veedestillaator, ПФЭ 2/10 liimi köidete parandamiseks ja pitserte konserveerimiseks, fluoroplasti tekstide ja tempilivärvide kinnitamiseks.⁶⁷

1965. aastal peeti NSV Liidu Arhiivide Peavalitsuse korraldusel vajalikuks unikaalsetest ja eriti väärtuslikest arhivaalidest teha tagatiskoopia negatiivil ja kasutuskooopia positiivil. Samuti tuli järgmisel aastal teostada tagatiskoopiate kvaliteedikontroll ning raskesti loetavad ja kõlbmatuks muutunud koopiad uuesti pildistada.⁶⁸ Kustuvate tekstidega säilikutel läbivaatusel 1966. aastal selgus, et 208 573 lehest esines raskesti loetavaid tekste 34 026 lehel (16%).⁶⁹ Samal aastal toimunud metoodilise komisjoni koosolekul rõhutas A. Laivo, et praegu ei ole võimalik kustuvatest tekstidest mikrofilmimise abil koopiaid valmistada, küll aga on võimalik suureformaadilistest kaartidest osade kaupa koopiaid teha. Lisaks toonitas ta, et mõlemad arhiivid peaksid saama uurijate paremaks teenindamiseks aparaadid, mis võimaldaksid teha positiivkoopiaid.⁷⁰ A. Laivo initsiatiivil tehti ka ettepanek tagatiskoopia mikrofilme säilitada 300-meetrise rullil ning kasutuskooptate (positiivide) ja fotokooptate valmistamiseks kasutatavaid negatiive (kontratüüpe) 30 meetri pikkusel rullil.⁷¹ Tagatiskoopia loomist ning sellele eelnenud dokumentide valmistamist ja ettevalmistamist restauraatorite poolt Tallinnas ja Tartus kirjeldab detailselt 1966. aastal kehtima hakanud juhendmaterjal.⁷²

Säilitamisel oli olulise tähtsusega fondihoidjate töö, nemad pidid tagama õige säilitusrežiimi hoidlates: temperatuur 14–20 °C, õhuniiskus 50–65%, puhtus ja eeskujulik kord, mis hoiaks ära tolmu, hiirte ja paberkahjurite ilmumise. Temperatuuri ja õhuniiskust reguleeriti küttesüsteemi ja hoidlate kunstliku niisutamise teel. Hoidlate tuulutamisel tuli tolmu ärahoidmiseks katta aknad 50% glütseriinilahuses niisutatud marliga. Arhiivi saabuvate arhivaalide kontrollimine oli samuti fondihoidjate õlul. Nad pidid hoolitsema selle eest, et kahjustatud arhivaalid saaksid kuivatatud, puhastatud, desinfitseeritud, desinsektseeritud ja restaureeritud. Samuti saatsid fondihoidjad kahjustatud ja ohustatud arhivaale vajaduse korral restaureerimisele või kopeerimisele.⁷³ Optimaalse säilitusrežiimi tagamisel oli abiks Arhiivide Valitsuse koostatud metoodiline juhend, mis hõlmas hoidlate kliima, sisustuse, puhastamise ja biokahjurite vastaste meetmete rakendamise suuniseid.⁷⁴ 1967. aasta sügisel Tartus teostatud arhiivihoidlate säilitusrežiimi kontrollimise käigus tõdeti, et olukord oli mõnevõrra paranenud. 1. novembri seisuga oli temperatuur hoidlates 14–16 °C ja õhuniiskus

⁶⁵ Glütseriini lisati peamiselt karboksümetüülselluloosi (tapeediliim) pehmemdamiseks. Glütseriin põhjustab vananedes paberi kolletumist.

⁶⁶ RA, EAA.R-271.1.501, l. 12–13, 17. 1965. aasta eelarve ja kirjavahetus eelarve küsimustes ning kinnitatud koosseisude nimekirjad.

⁶⁷ RA, EAA.R-271.1.477, l. 69–70. 1964. aasta eelarve ja kirjavahetus eelarve küsimustes. Vt. lisaks fluoroplasti kasutamise kohta: A. Espenberg. Pabermaterjalide konserveerimine ja restaureerimine. Metoodiline kiri. Tallinn, 1985, lk. 8.

⁶⁸ RA, EAA.R-271.1.483, l. 73–74. NSVL MN j.a. Arhiivide Peavalitsuse ja ENSV MN j.a. Arhiivide Valitsuse käskkirjad, korraldused, ringkirjad ja instruksioonid, 2.02.1965–11.12.1965. Tagatiskoopia on kaasaja tähenduses säilituskooopia.

⁶⁹ RA, EAA.R-271.1.511, l. 44. 1966. aasta tööaruanne ja kirjavahetus plaanialastes küsimustes ning fondide koosseisu ja mahu muutuste andmed 1. jaanuariks 1967.

⁷⁰ RA, EAA.R-271.1.511, l. 72.

⁷¹ RA, EAA.R-271.1.518, l. 35. 1966. aasta tööaruanne ja kirjavahetus plaanialastes küsimustes ning fondide koosseisu ja mahu muutuste andmed 1. jaanuariks 1967.

⁷² E. Kipper. Dokumentaalsete materjalide valik ja ettevalmistamine mikrokokopeerimiseks arhiivi kindlustusfondi loomise eesmärgil, lk. 1–12 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-839).

⁷³ ORKA tööeskirjad fondihoidjatele 1965. aastal, lk. 1–10 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-167).

⁷⁴ Metoodiline juhend dokumentaalsete materjalide optimaalse säilitusrežiimi loomiseks arhiivihoidlates. Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus. Tallinn, 1967, lk. 1–11 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-353).

58–63%. Mõõtmist teostati regulaarselt kaks korda nädalas. Valguse hoidlatesse tungimise takistamiseks otsustati jätkata eksperimenti polüvinüülkardinatega. Hoidlate tuulutamiseks ja putukate tõrjumiseks oli akende ette paigaldatud marli. Osa hoidlatest oli hermetiseeritud, aknad kititud ja kinni kleebitud, millega välditi välisõhu juurdepääsu. Rõhutati, et endiselt oli raskusi arhivaalide tolmust puhastamisega, sest selle tööga tegeles vaid üks koristaja.⁷⁵ Lisaks võib mainida, et NSV Liidu Arhiivide Peavalitsuses 1967. aastal kinnitatud paberdokumentide säilitamishormide hulgas pöörati tähelepanu ka arhiive ümbritseva piirkonna välisõhu saasteainete piirnormidele.⁷⁶ Juhendmaterjale koostati ka arhiivisiseselt, näiteks igapäevaseks korrastustööks, mis hõlmas dokumentide õblemist, lehtede nummerdamist, säilikute kaante valmistamist ja karbistamist.⁷⁷

Tervistkahjustavatel töödel osalenud inimestele anti nõukogude ajal tasuta piima. See sätestati 6. juunil 1967 vastu võetud ENSV Ministrite Nõukogu määrusega ja alates 1. maist 1968 määras Arhiivide Valitsus kaheteistkümnele ajalooarhiivi töötajale 0,5 liitrit piima päevas tervistkahjustavate töötingimuste tõttu. Töötajate hulgas oli üksteist säilitamisega seotud töötajat ja katlakütja. Nimekiri tervistkahjustavatest ainetest on pikk ja informatiivne, andes aimu töö iseloomust ja ohtlikkusest tervisele. Kõige silmatorkavam aine selles nimekirjas oli tuletõrje signalisatsioonisüsteemis kasutatud radioaktiivne plutoonium, mis kuulus mikrofilmimise vanemoperaatori Udo Mäesepa vastutusalasse. Koos labori juhataja Ants Laivoga kuulus ta tuletõrje signalisatsiooni kiirgusallikate inventeerimise komisjoni. Kiirgusallikate inventeerimist tuli teostada kaks korda aastas ja fikseerida see arvestusžurnaalis. Ohtlike kemikaalide nimekirjas olid lisaks artiklis eespool nimetatud erinevatele desinfitseerimisvahenditele ja putukamürkidele nt. klorofoss, benseeni- ja broomiühendid, kaaliumbikromaat, happed ja alused. Kõik säilitamisega seotud töötajad puutusid ühel või teisel moel kokku formaliiniga. Desinfitseerimistöode veelgi efektiivsemaks muutmise eesmärgil palgati koristaja-desinfektori ametikohale 1968. aastal juurde kolm inimest.⁷⁸

Informatiivset teavet Tartu restaureerimise ja mikrofotokepeerimise laboratooriumi olukorra kohta leiab Arhiivide Valitsuse vaneminspektori Olev Ratassepa ja riigiarhiivi laboratooriumi juhataja Jaan Sulini 10.–12. juunil 1968. aastal koostatud kontrollaktist. Kontrollimisel tõdeti, et ajalooarhiivi isikkoosseis on kasvanud ja peaaegu võrdsustunud riigiarhiivi laboritöötajate arvuga (11 inimest). Üldine töötase ja plaani täitmine oli kontrollakti järgi Tartus rahuldav. Fotokoopiate valmistamise ja desinfitseerimise tööviljakust hinnati suhteliselt madalaks, keskmiselt 36 fotokoopiat ja 26 desinfitseeritud säilikut päevas. Rõhutati desinfitseerimiskambri väljaehitamise vajadust ja mikrofilmiaparaadi UDM-2 alarakendamist. Selgus, et mikrofilmimise aastaplaan täideti juba viie kuuga. Tehti ettepanek, et üldfondide osakond võiks mikrofilmimiseks rohkem säilikuid ette valmistada. Mikrofilmimise kiirendamist ei peetud kohapeal võimalikuks, kuna liiga paljud säilikud vajasid eelnevat restaureerimist. Mikrofilmijate arvates polnud aga alati restaureerimine vajalik, sest mikalentpaberiga parandatud tekst ei olnud mikrofilmil enam loetav. Seetõttu oli otstarbekas anda säilikud restaureerimisele pärast

⁷⁵ RA, EAA.R-271.1.523, l. 183–184. NSVL MN j.a. Arhiivide Peavalitsuse ja ENSV MN j.a. Arhiivide Valitsuse käskkirjad, korraldused, ringkirjad ja instruksioonid arhiiviorganite ja riiklike arhiivide tegevuse kohta, 03.01.1967-01.12.1967; RA, EAA.R-271.1.514, l. 37–53. Hoidlate kliima reguleerimisest saab üksikasjalikumate teavet arhiivides kasutusel olnud meetodilist juhendmaterjalist: T. Smolkina. NSVL Arhiivide Peavalitsuse Teadusliku Uurimise Kesklaboratoorium. Meetodiline juhend õhuniiskuse reguleerimiseks arhiivihoidlates. 1959 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-355).

⁷⁶ Edinye normy xranenija dokumentov na bumažnoj osnovе. Glavnoe arxivnoe upravlenie pri Sovete Ministrov SSSR. Moskva. 1967, lk. 3 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-517). Piirnormid hõlmasid vääveldioksiidi ja lämmastikoksiidide sisaldust.

⁷⁷ A. Teder. Juhend dokumentaalsete materjalide teaduslik-tehnisel korrastamisel. 1967 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-164).

⁷⁸ RA, EAA.R-271.1.548, l. 1–5. Direktori käskkirjad, 31.01.1968–27.11.1968. Vt. lisaks: Tervistkahjustavate tööde loetelu kinnitamisest RAKA-s. 1980 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1958).

Riigiarhiivi laboritöötajad paberiparandustöid tegemas (taga istub Aino Orlova, ees Jevgenia Ivanova ja Maie Laanelepp), 1967. RA, ERA.R-18.9.25, l. 23, foto nr. 1

mikrofilmimist, välja arvatud juhtudel, kui materjal oli muutunud väga pudedaks. Sellistel juhtudel peeti pärast restaureerimist vajalikuks anda uurijatele kasutamiseks positiivkoopiaid ja originaale mitte väljastada. Kontrollimisel leidis kinnitust, et tööarvestust peeti tabelkujul, köitjad pidasid lisaks tööpäevikuid. Tabelite järgi arvatati välja ka tööühiku keskmine maksumus. Kontrollijaid hämmastas, et samasugust tööd tegevate ja sama kvalifikatsiooniga inimeste rehkendatud tööühiku hind oli väga erinev ja seda ei loetud normaalseks.⁷⁹

Kontrolli tulemusel selgus, et laboris oli regulaarselt korraldatud tootmisnõupidamisi ja kvalifikatsiooni tõstmise õppusi, samuti osaleti vabariiklikul restauraatorite seminaril. Rõhutati, et labori varustus uus tehniliste seadmetega on kehv, kuigi eelmisel aastal oli muretsatud uus fotokoopiaite kuivatusmasin AIFCO-5 ja valmistatud vajalikud köitmisklambriid. Kontrollaktis märgiti ära koostöö Tartu Ülikooli õppetöökojaga kopeerimismasina valmistamiseks. Restaureerimistööde kvaliteeti hinnati üldiselt rahuldavaks. Pärgamentürikuid soovitati edaspidi restaureerida pärgamendiga, mis on tunduvalt tugevam kui mikalentpaber. Pärgamentürikute säilivuse huvides toodi esile, et need tuleks paigutada eraldi karpidesse. Kuna ajalooarhiivis on väärtuslikke ja halva säilivusega materjale palju, siis tuleks väliskeskonna lagundava toime tõttu kiirendada kartoneerimistöid riigiarhiivi labori kaasabil. Tehti ettepanek sügiseks välja töötada kartoneerimiskarpide standardid ja näidised. Köitmistöödel torkas silma, et köideti väga mahukaid, isegi ligi 800-lehelisi säilikuud, mida on aga raske kasutada ja mis hakkavad köitekohalt murduma. Lahendusena leiti, et otstarbekam oleks sellistest säilikutest moodustada mitu 200–300-lehelist köidet, säilitades olemasoleva numeratsioonid. Materjali paremaks köitmiseks ja õblemiseks tehti laboratooriumile ettepanek

⁷⁹ Näiteks oli maikuus ühe lehe parandamise maksumus kord 0,4 kopikat, kord 1,84 ehk üle nelja korra kõrgem, toimiku brošeerimise maksumus ühel juhul 142,7 kopikat ja teisel juhul 81,2 kopikat, uurijatele valmistatud mikrofilmikaadri maksumus kõikis 1,12 ja 2,58 kopika vahel jne. RA, EAA.R-271.1.549, l. 3. Metoodiliste nõupidamiste protokollid ja kirjavahetus metoodilistes küsimustes koos kõrgemalseisvalt organilt saanud metoodiliste juhenditega, 30.11.1967–10.12.1968.

hankida soonimis- ja puurimismasin. Eraldi märgiti ära, et kehtivad töönormid ei arvesta labori tegelikke võimalusi ja need tuleks ühtlustada teiste arhiivide töönormidega.⁸⁰

Vähem kui kuu aega pärast kontrollakti koostamist hakkasidki ajalooarhiivis kehtima uued päevased töönormid, mis restaureerimise valdkonnas jagati viieks kategooriaks sõltuvalt arhivaali väärtusest ja kahjustusastmest.⁸¹ Keskmiseks restaureerimise töömahuks arvestati 45 lehte päevas. Arhivaali väike parandustöö jagunes katkenud koha parandamiseks (150 lehte) ja lehe puhastamiseks, pressimiseks ja immutamiseks (180 lehte). Nahkköidete ja pargamentürikute restaureerimisel norme ei kehtestatud. Kaartide ja plaanide restaureerimise norm oli üks kuni kaks kaarti (1,8 m²), raamatukoguköidete parandamise norm 6 köidet (sh. kaante, selgade nurkade parandamine või uutega asendamine), toimikute õmblemise norm 10–12 säilikut (kuni 100 lehte), toimikute brošeerimise maht 2–3 säilikut (100–300 lehte), kõvaköite ehk raamatuköite valmistamise maht arhivaalidest 1,2 köidet ja raamatuköidete parandamise määr 6 köidet.⁸²

Samuti kehtisid normid mikrofilmimisel aparaadiga UDM-2. Normid olid arvestatud koos abitöödega: arhivaalide vastuvõtmine ja üleandmine, filmikassettide laadimine, kassettide tühjendamine ning vajaduse korral proovivõtete tegemine ja ilmutamine. Vanade, hävimisohus ja raskesti filmitavate materjalide puhul tuli norme vähendada kuni 50%. Mikrofilmimise töönormid jäid vahemikku 300–2100 kaadrit päevas.⁸³ Mikrofilmide valmistamisel asutustele, uurijatele ja reproduktsioonivõtetele koos filmi ilmutamisega käsitsi paakides kehtis määr 220 kaadrit. Reproduktsioonivõtete tegemise ja fotokoopiate (kuni 36 x 50 cm) fotostaadil valmistamise norm oli 30 ühikut. Fotokoopiate valmistamisel kuulusid normi hulka kõik tööd alates lahuste valmistamisest ja lõpetades koopiate kuivatamise, vormistamise ja väljaandmisega. Viimase normina kehtis projektsioonkopeerimine kinofilmi (2,4 x 3,6 cm) negatiivilt, sõltudes fotopaberi formaadist.⁸⁴

Restaureerimise töönormide täitmiseks telliti tavapäraste materjalide kõrval parafiinitud kalkat, mida võidi kasutada kalkakaartide parandamisel või arhivaalide ümbristamisel. Esimest korda ilmus tellitavate liimide nimekirja karboksümetüülselluloosi kõrval metüülselluloos, mis oli oma hinnalt üheksa korda kallim (10 kg maksis 180 rbl.). Tagatisfondi mikrofilmimiseks telliti filmi Mikrat-300, mikrofilmi positiivfilmi Positiv-MZ 35, reproduktsioonilisteks ülesvõteteleks duubelnegatiivfilmi A-2, kaartide ja plaanide negatiivkoopiateks filmi Foto-65 (18 x 24 cm) või FT (18 x 24 cm) ja 35-sentimeetrilist rulli fotostaadi jaoks. Samuti telliti koopiate valmistamiseks suurendusaparaat Belarus ja positiivfilmide kopeerimise aparaat.⁸⁵

Arhiivide Valitsuse kolleegiumi ja riigiarhiivi direktori 1969. aasta tööaruande järgi ei olnud ajalooarhiivi olukord mõnes valdkonnas eriti paranenud. Esile tõsteti mitterahuldavat olukorda kino-, foto- ja fonodokumentide osakonnas, kus ei olnud tagatud filmi- ja fotomaterjalide säilivus ja arvestus. Viimase kahe aasta jooksul oli tehniliselt kontrollitud ja profülaktiliselt töödeldud vaid 6,6% filmisäilikutest. Eriti halvaks hinnati klaasnegatiivide seisukorda,

⁸⁰ RA, EAA.R-271.1.549, l. 1–8.

⁸¹ I kategooria (eriti väärtuslikud, kinni kleepunud, puhastamist ja pesemist vajavad arhivaalid) – 15 lehte, II kategooria (lehe üleni restaureerimine) – 30 lehte, III kategooria (kolmest küljest restaureerimine) – 40 lehte, IV kategooria (kahest küljest restaureerimine) – 45 lehte ja V kategooria (ühest küljest restaureerimine) – 60 lehte. RA, EAA.R-271.1.549, l. 12. Esimeses ja teises jaos kirjeldatud tööd hõlmasid ka säilikute lahtivõtmist, puhastamist, lehtede kuivatamist restaureerimise järel, pressimist, äärte lõikamist ja uuesti järjekorda panemist.

⁸² RA, EAA.R-271.1.549, l. 12–13.

⁸³ I kategooria – 2100 kaadrit, II kategooria – 1400 kaadrit, III kategooria – 1000 kaadrit, IV kategooria – 500 kaadrit, V kategooria – 300 kaadrit. RA, EAA.R-271.1.549, l. 13.

⁸⁴ Projektsioonkopeerimise fotopaberi formaadid olid normeeritud järgmiselt: 9 x 12 cm – 140 tk., 13 x 18 cm – 120 tk., 18 x 24 cm – 90 tk., 24 x 30 cm – 75 tk. RA, EAA.R-271.1.549, l. 13.

⁸⁵ RA, EAA.R-271.1.590, l. 47. 1969. aasta eelarve ja kirjavahetus eelarve küsimustes; RA, EAA.R-271.1.591, l. 6, 9. Erivahendite 1969. a. eelarve koos juurde kuuluvate materjalidega.

millele on pööratud väga vähe tähelepanu. Endiselt olid kehvad säilitustingimused, hoidlad ei olnud hermeetiliseks muudetud ja esines palju tolmu.⁸⁶ Tolmuga võitlemise eesmärgil oli loodud koristaja-tolmutaja ametikoht. See ametinimetuse paneb tänapäeval küll muigama, kuid küllap keerutatigi tollal puhastamise käigus omajagu tolmu üles.

Arhiivides olid tähtsal kohal ka tsiviilkaitse õppused, mille tarbeks moodustati mitmeid meeskondi. Huvitav on siinjuures täheldada, et evakueerimise meeskonna ülesandena oli kirja pandud arhivaalide toimetamine Räpinasse.⁸⁷ Arhivaalide võimalikku transporti Räpinasse on märgitud ka tuleohutuse kindlustamise plaanis, mis kehtis 1978. aastal. Muu hulgas nägi plaan ette J. Liivi tänava hoone hoidlate akende valgendamist lubjaga.⁸⁸

Mikrofilmimise vanemoperaatori, hiljem Ants Laivo asemel labori juhataja kohal töötanud Udo Mäesepa meenutuste järgi tehti mikrofilmimisel koostööd Tartu Ülikooli kinolaboratooriumi ja füüsika instituudiga, kellelt saadi abi tehnika parandamisel ja korrashoidmisel. 1970. aastal alustati ajalooarhiivis mikrofilmide ilmutamisega ja ilmselt kasutati selleks ülikoolilt saadud masinat. Üks suuremaid fotokoopiate tellijaid oli vabandusvõitlejana tuntud keemiataaduskonna dotsent Jüri Kukk. Tema abiga õnnestus laborile muretseda vajalikke mõõteklaase ja termomeetreid. Selleks ajaks oli labor üleliiduliste kataloogide abil saanud mitmeid uusi seadmeid (fotode kuivatusseadmed, suurendusaparaadid, veedestillaatorid jms.). Suureks tüliks oli hõbeda kogumise kohustus, plaani täitmise eest anti isegi preemiat. Hõbe, mis jäi pärast fotokoopiate tegemist lahustesse ja paberijääkidesse, tuli töödelda ja hõbeda eraldamiseks saata jäägid Venemaal asunud tehasesse. Selleks oli vaja koguda kasutatud kinnitilahust, seda elektriliselt töödelda ja saadud sadet kuivatada. Lisaks tuli ära põletada fotopaberi jäägid, mille tuhk saadeti samuti tehasesse ümbertöötamiseks. Suurim jääkidest kogutud puhta hõbeda kogus arhiivis oli 1,5 kilogrammi.⁸⁹

Restaatorite tegevusest Tartus J. Liivi hoone kolmandal korrusel annab hea ülevaate õnnekombel säilinud filmilõik, mis avastati Rahvusarhiivi uude peahoonesse kolimise käigus. Urmas Märtni sõnul võib see olla filmitud 1970. aastal. Filmile on jäädvustatud restaatorite Ants Laivo, Maris Kallase ja Elmiine Üti tegevus pärgamentürikute ja paberarhivaalide restaureerimisel. Pärgamendi restaureerimisel kasutati vatti, kilet, filterpaberit, kustutuskummi ja piiritust ning paberi parandamisel pintsli, fotorulli, jahukliiitrit ja tapeediliimi. Paberilehed jäeti nõõrile kuivama koos kilega, sellest ka tänaseni nähtav parandatud paberi läikiv pind.⁹⁰

Väärt teavet restaureerimise ja mikrofilmimise detailidest ajalooarhiivis võib välja lugeda säilitusvaldkonna küsimustiku vastustest 17. juunil 1970. Näiteks saab teada, et arhivaalide

⁸⁶ RA, EAA.R-271.1.574, l. 7–9, 21–23. NSVL Arhiivide Peavalitsuse ja ENSV Arhiivide Valitsuse juhataja käskkirjad, ringkirjad ning instruksioonid asutuse tegevuse kohta, 23.01.1969–23.12.1969.

⁸⁷ RA, EAA.R-271.1.576, l. 4–10, 27, 29–31. Direktori käskkirjad põhitegevuse kohta, 14.01.1969–4.11.1969.

⁸⁸ Tuleohutuse kindlustamise plaan ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis. Tartu, 1978, lk. 15 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1193).

⁸⁹ R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis, lk. 91–92, 94. Lisaks hõbeda kogumisele anti 1970. aastate lõpus välja juhendmaterjal väärismetallide arvestuse ja kogumise kohta, vt. lähemalt: Juhend elektroonikaseadmetes sisalduvate väärismetallide arvestuse, kogumise, hoidmise ja riiklikku fondi andmise korra kohta, mille kasutusiga on lõppenud. 1979, lk. 1–10 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1362). Rahvusarhiivi fotograaf-digiteerija Urmas Märtni andmetel oli 1970. aastal normiks mikrofilmida 220 kaadrit või valmistada 120 fotot päevas olenemata formaadist. Kuivõrd nõukogudeaegne paljundustehnika oli kehvad tasemel, siis paljundati sel ajal ka raamatuid fotograafiliselt. Lugesissaali tellimused ei võimaldanud norme täita, seetõttu oli raamatute pildistamine plaani täitmisel suureks abiks. Vt. lähemalt: R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis, lk. 94.

⁹⁰ Esimest korda demonstreeriti filmi Eesti mäluasutuste esindajatele detsembris 2016: J. Lehtaru. Ülevaade paberimaterjalide varasematest konserveerimismeetoditest ja trendidest. – Eesti Konservatorite Ühingu teadusseminar „Tagasivaade ajas ehk varasemate konserveerimistööde ja meetodikate analüüs tänapäeva kontekstis“ Tartu Ülikooli muuseumis 12. detsembril 2016 [suuline ettekanne, avaldamata käsikiri autori valduses, kõnealune film asub Rahvusarhiivi säilitusosakonnas Tartus – J. L.].

konserveerimisel ei kasutatud lamineerimismeetodit.⁹¹ Allikatest leiab ka vihje, et 1976. aastal oli laminaator arhiivis küll olemas, ent ei leidnud kasutamist seadme tehnilise ebatäiuslikkuse ja töötajate vastava väljaõppe puudumise tõttu.⁹² Lisaks selgub küsimustikust, et restauraatoritele ja köitjatele oli hangitud paberilõikamise masin, samuti see, millise koostisega ilmutit kasutati fotokoopiaste valmistamisel. Veel väärrib vastuste hulgas äramärkimist desinfitseerimist vajavate hallituskahjustustega säilike

Ajalooarhiivi haruldaste ja hinnaliste raamatute, käsikirjade ja dokumentide restauraatorid tööhoos (vasakult: Helgi Marga, Maris Kallas ja Ants Laivo), 1962–1980. RA, EFA.489.0.148071

kute suur osakaal. Ajalooarhiivi ligikaudu kahest miljonist säilikust vajas tervelt 1/3 desinfitseerimist. Tõdeti, et seni oli desinfitseerimist tehtud käsitsi ja vajadus korraliku desinfitseerimiskambri järele on suur. Probleemi tõsidust ja arhiivi huvi uue, kõrgsagedusvoolu kasutamisel põhineva desinfitseerimismeetodi vastu kinnitab fakt, et planeeriti kahe töötaja (fondide üldosakonna juhataja Gali Lossenkova ja laboratooriumi vanemoperaator Feliks Dorbek) saatmist Leningradi Teaduste Akadeemia raamatukokku sama aasta sügisel. Lisaks loodeti sealt saada uusi teadmisi kustuvate tekstidega arhivaalide mikrofilmimiseks.⁹³ Vajadus enesetäiendamiseks oli samal aastal ka pärgament- ja nahkköidete restaureerimise alal, mille ilmekaks näiteks on kahe unikaalse köite saatmine Tartu Ülikooli raamatukokku palvega anda vastavat väljaõpet restauraator A. Laivole.⁹⁴ Hoolimata Teise maailmasõja järel ühiskonda tabanud loomuliku arengu katkestusest ja nõukogude perioodi nappidest võimalustest juhitud arhivaalide konserveerimisel

⁹¹ RA, EAA.R-271.1.597, l. 60. Metoodiliste nõupidamiste protokollid. Arhiivide Valitsuselt saabunud metoodilised juhendid ja kirj vahetus metoodilistes küsimustes, 08.01.1970–30.12.1970. Lamineerimisel tugevdatakse kahjustunud paber kõrgel temperatuuril polümeerse kilega (nt. tselluloosatsetaat). Meetodit hakati kõigepealt rakendada USA-s Kongressi raamatukogus 1940. aastatel, Nõukogude Liidus ja mujal maailmas saavutas meetod suure populaarsuse 1950. aastatel. Usuti, et lamineerimine muudab arhivaalid lagunemiskindlaks, kuid tegelikult põhjustab originaalidele pöördumatuid kahjustusi. Lamineerimismeetodit kasutatakse tänapäevalgi, nt. Poola rahvusraamatukogus.

⁹² RA, EAA.R-271.1.748, l. 9. Õiend riiklikes keskarhiivides isemajandamise alusel teostatavate tööde kontrollimise kohta, 08.12.1976.

⁹³ RA, EAA.R-271.1.597, l. 54–61, 79–80.

⁹⁴ RA, EAA.R-271.1.607, l. 70. Materjalid dokumentaalsete materjalide komplekteerimise, arvestamise ja säilitamise küsimustes, 20.01.1970–25.12.1970. Konservatoritele huvipakkuva detailina võib lisada, et seitsmekümnendate keskel hakkas A. Laivo pärgamendi puhastamisel ja pehmemdamisel eksperimendi korras kasutama destilleeritud vett: RA, EAA.R-271.1.1606, l. 73, 76. Restaureeritavate unikaalsete dokumentaalsete materjalide ülevaatus aktid, 1974–1977. Pärgamendi restaureerimise ja konserveerimise detailidest, sh. meetoditest ja retseptidest vt. lisaks: V. Nagel. Pärgamentürikute ja -köidete konserveerimine ja restaureerimine. Metoodiline kiri. Tallinn, 1985, lk. 7–14. Lisaks leidub kopeerimises ja restaureerimises levinud meetodite tutvustusi järgmistes publikatsioonides: Metoodiline töö laboratooriumis. Kogumik. 1971, lk. 1–48 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-540); ENSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi laboratooriumi töötajate enesetäiendamise materjalid 1972. aastal, lk. 1–25 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-776); Laboratooriumi töötajate kvalifikatsiooni tõstmise materjalid 1973. aastal, lk. 1–45 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-805); A. Laivo. Mitmevärviliste miniatuuridega käsikirjade konserveerimisest ja restaureerimisest. 1977, lk. 1–5 (kättesaadav rahvusarhiivi raamatukogust Tartus).

varasemast eeskujust, vähemalt teadvustati arhiivis konserveerimise pikaajalist traditsiooni.⁹⁵

Revolutsiooniliseks sündmuseks võib lugeda kuivkopeerimismasinade ehk kserokoopia-masinade saabumist arhiividesse – Tallinnasse 1969. aastal (elektrograafilised paljundusaparatuurid ERA ja VEGA)⁹⁶ ja Tartusse 1971. aastal (ERA-m).⁹⁷ Paberkoopiade valmistamise märgatava arengu juures leidsid restauraatorid, et kserokoopia-masinade paljundustrumlite puhastamiseks toodetud paber sobib neile paranduspaberiks. See valge paber paistis silma küll ebaühtlase läbipaistvuse poolest, kuid keemiliselt koostiselt oli siiski märgatavalt parem kui kondensaatorpaber. Lisaks kasutati sel perioodil paberiparandustöödel ka mitmeid teisi peamiselt happelisi puidumassipabereid (nt. kromotograafiline, kirjutus-, suitsu- ja joonistus-paber). Liimide muutus üha populaarsemaks PVA ehk polüvinüülatsetaat, mida kasutati köitmistööde ja karpide valmistamise kõrval ka paberi parandamisel.⁹⁸

1970. aastal toimunud J. Liivi tn. hoone kapitaalremondi käigus vahetati vahelagede puidust kandetalasid ja osakondade tööruumid muutsid aastate jooksul asukohta. Labori juhataja, restauraatorite ja köitjate ruumid said 1971. aastal remondi järel uue asukoha esimesel korrusel, mikrofilmijate ja kaartide restaureerimisruum keldrikorrusel, mikrofilmide ilmutusmasin ja fotostaat jäid aga kolmandale korrusele.⁹⁹ Kui vaadelda laiemalt 1971. aastal Eesti riiklikes arhiivides toimunud tegevust arhivaalide säilivuse kindlustamisel, siis täideti ja ka ületati tööülesandeid tagatistfondi mikrofilmimisel, arhivaalide restaureerimisel, parandamisel ja kartoneerimisel, filmide restaureerimisel ja profülaktilisel töötlemisel. Riigiarhiivis võeti kasutusele uued arhiivihoidlad, mis komplekteeriti asutustest üleantud arhivaalidest. Nii kindlustati normaalsed säilitustingimused 73 891 säilikule asutuste arhiividest.¹⁰⁰ Kõnekas on asjaolu, et uue hoidlahoone ehitamine algas juba 1958. aastal, ent hoidlad võeti kasutusele alles 1971. aastal!¹⁰¹

Ajalooarhiivis oli jätkuvalt raskusi kartoneerimisplaani täitmisega. Kasutusel olid teeninduskombinaadis Edu valmistatud karbid hinnaga 3,50 rubla, kuigi samal ajal oli riigiarhiivis valmistatud karpide omahind 40 kopikat.¹⁰² 1970. aastate keskpäiku laienes ajalooarhiivis karpide valmistamine keldrikorrusele, selleks muretseti hädavajalikke masinaid. Karpe valmistas abitööline, kaasi aitasid külge kleepida restauraatorid-tehnikud. Sel perioodil hangiti juurde ka uusi paljundusmasinaid, mis paigutati vanasse hoidlaruumi esimesel korrusel. Kserokoopiade kuivatamiseks ehitati tõmbekapp. Elektrograafiliste kopiade valmistamine oli küllaltki aeganõudev ja tulemus mitte alati kvaliteetne. Töö oli tervistkahjustav, sest koopia kinnis-

⁹⁵ Autoril õnnestus Tartus asuvast Rahvusarhiivi raamatukogust üles leida arhiivi algusaastatel kasutusel olnud paberi konserveerimise juhendi „Instruktsioon kahjustada saanud dokumentide parandamise kohta“ eestikeelse tõlke originaal 1920. aastate algusest. Trükitud juhendi köitmisel kasutatavad nõukogudeaegsed materjalid ja kaanele kirjutatud pealkiri „Labor“ viitavad, et selle juhendi olemasolust oldi teadlikud ka nõukogude ajal. Vt. lähemalt: Riigi Keskarhiivis arhivaalide parandamine siidimarli ja jaapani paberiga, lk. 1–6 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1085, koostamise aasta puudub). Vt. lisaks: RA, EAA.1421.1.54, l. 1–3. Instruktsioon kahjustada saanud dokumentide parandamise kohta. [Friedrich Nineve isikuarhiivi kuuluva arhivaali puhul on tegemist rootsi keelest saksa keelde tõlgitud juhendmaterjaliga niiskuskahjustusega paberalusel arhivaalide restaureerimise kohta, mis pärineb 1920. aastate algusest, vt. lähemalt: J. Lehtaru. Arhivaalide säilitamine Rahvusarhiivis läbi sajandi. I. – Tuna 2020, nr. 4, lk. 63.]

⁹⁶ RA, ERA.R-2338.1.554, l. 78. ENSV RAKA ja ENSV ORKA 1969. aasta tööplaanid ja -aruanded.

⁹⁷ RA, EAA.R-271.1.620, l. 13, 18. Direktori käskkirjad, 18.02.1971–15.12.1971. Koopiamasina hankimise ettepanekust oli möödunud 9 aastat, vt. lisaks: RA, EAA.R-271.1.415, l. 19 ja V. Topper. Ülevaade elektrograafilisest kopeerimistest. 1978, lk. 1–6 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1237).

⁹⁸ J. Lehtaru. Development of Paper Conservation in Estonia, lk. 45. Vt. lisaks: J. Lehtaru. Arhivaalide mikro- ja makromaailm-konservaatori pilgu läbi. Avaldatud Rahvusarhiivi ajaveebis 3. oktoobril 2019, vaadatud 30. oktoobril 2020, <https://blog.ra.ee/arhivaalide-mikro-ja-makromaailm-konservaatori-pilgu-lab/>.

⁹⁹ R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis, lk. 92–94. RA, EAA.R-271.1.620, l. 14. Direktori käskkirjad, 18.02.1971–15.12.1971.

¹⁰⁰ RA, EAA.R-271.1.642, l. 2526. NSVL Arhiivide Peavalitsuse ja ENSV Arhiivide Valitsuse juhataja käskkirjad, ringkirjad ja juhendid asutuse tegevuse kohta, 15.02.1972–24.10.1972.

¹⁰¹ L. Uuet. Rahvusarhiiv kui riigiasutus. – Tuna 2020, nr. 1, lk. 55.

¹⁰² RA, EAA.R-271.1.632, l. 6. Arhiivitöö revideerimise aktid ja öiendid, 01.10.1971–17.12.1971.

tamine toimus atsetooniaurudega. Koopiaid prooviti teha ka hektograafiga, kuid koopiate kvaliteet ei olnud hea. Kõik kopeerimismasinad tuli registreerida miilitsas, ruumil pidi olema metalluks, mis igal öhtul pitseeriti. Miilitsatöötajad käisid regulaarselt kontrollimas, kas töö käib ettekirjutuste kohaselt.¹⁰³ 1974. aastal olid kopeerimismasinatest kasutusel elektrograafileline aparaat VEGA, termokopeerimisaparaat TEKA-12 ja hektograaf GS-3A.¹⁰⁴ Lisaks olid esmakordselt loodud võimalused tagatisfondi töötlemiseks, ilmutamiseks, kontrollimiseks ja positiivfilmi valmistamiseks kohapeal.¹⁰⁵ Kopeerimistööde mitmekesisusest arhiivides annab hea ülevaate mikrofilmimise ja fototehniliste tööde hinnakiri.¹⁰⁶

1970. aastate alguses ilmusid NSV Liidu ja ENSV arhiivide valitsuste väljaantud riiklike arhiivide tööeeskirjad, mis mõistagi reguleerisid ka säilitustegevust.¹⁰⁷ Ühe näitena võib välja tuua Üleliidulise Dokumenditeaduse ja Arhiivinduse Teadusliku Uurimise Instituudi väljastatud meetodilise juhendi püsisäilitusega toimikute kaante standardi (GOST 72-17914) rakendamise arhiiviasutustes.¹⁰⁸ Huvitavaks infoallikaks võib pidada ENSV Arhiivide Valitsuse 1975. aastal koostatud dokumentide ja raamatute säilitamise kontrollimise õiendit, mille tingis NSV Liidu Arhiivide Peavalitsuse vastav suunis. Õiend andis ülevaate riiklikes arhiivides valitsevast olukorrast. Näiteks oli kõigis arhiivides lubatud hoidlates viibida vaid selleks õigust omavatel isikutel. Tööpäeva lõpus hoidlate ukсед pitseeriti, võtmeid hoiti pitseeritavates kappides. Arhiivid olid varustatud signaalsüsteemidega, lisaks töötas ööpäevane valve. Riigiarhiivi hoones Toompeal oli öösiti ja nädalavahetustel miilitsavalve. Keskarhiivides teostati regulaarselt nn. olemikontrolli. Restaureerimise ja desinfitseerimise arvestuseks olid sisse seatud vastavad raamatud. Riigiarhiivis desinfitseerimist vajavaid säilikuid hoiti labori desinfitseerimiskambris. Ajalooarhiivis peeti varasemast ajast kartoteeki kustuvate tekstide kohta, nende eraldi arvestust tulevikus ei peetud sel perioodil enam vajalikuks.¹⁰⁹

Vastavalt NSV Liidu Arhiivide Peavalitsuse käskkirjadele „töjõu ja materiaalsete ressurside paremaks ära kasutamiseks“ oli arhiivides sisse viidud tasu võtmine asutustelt ja isikutelt temaatiliste teatiste ja arhivaalide kopeerimise eest. Alates 1964. aastast töötas riigiarhiivis sel eesmärgil isemajandav arhiivikorrastajate osakond, kes korrastas lepingute alusel asutuste arhiive. Mõlema arhiivi mikrofololaborites töötasid samuti isemajandavad grupid. Näiteks leidis 1976. aastal erivahendite (isemajandamise) alusel 41 koosseisulist kohta, neist täideti riigiarhiivis 36 (24 arhiivikorrastajate osakonnas, 12 mikrofololaboris) ja ajalooarhiivis 4 (mikrofololabori töötajad). Kokku moodustasid erivahendite alusel töötajad 14% riiklike keskarhiivide töötajate üldarvust. Riigiarhiivis muretseti erivahendite arvel saadud tuludest inventari ja seadmeid (paberi- ja kartongilõikamismasinad, filmide ilmutusmasin, mikrofolokopeerimisaparaat, rotaprint, paljundusmasin Elika, fotosuurendusaparaat, automaatliimimise press jms.). Mikrofololabori isemajandavas grupis töötasid eriti väärtuslike arhiivimaterjalide kaitja, eriti keeruliste restaureerimistööde restauraator, tehnikud, kustuvate tekstide

¹⁰³ R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilmimist Ajalooarhiivis, lk. 93, 96.

¹⁰⁴ RA, EAA.R-271.1.684, l. 7. Direktori käskkirjad, 15.02.1974–06.11.1974.

¹⁰⁵ RA, EAA.R-271.1.689, l. 33. 1974. aasta tööplaan.

¹⁰⁶ ENSV riiklike arhiivide laboratooriumite poolt teostatavate mikrofilmimise ja fototehniliste tööde hinnakiri. 1974, lk. 1–8 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1345).

¹⁰⁷ Riiklike arhiivide töö eeskirjad. NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Peavalitsus. ENSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Valitsus. Tallinn, 1970, lk. 121–132 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, MK-435).

¹⁰⁸ Haldusdokumentatsiooni põhinõuded. Meetodiline juhend. 1975, lk. 1–13 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1150). Vt. lisaks: R. Sikka. Kõitepaber ja -papp, 1978, lk. 1–3 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1240). Lisateave: <https://internet-law.ru/gosts/gost/26716/#42257> (vaadatud 5. novembril 2020).

¹⁰⁹ RA, EAA.R-271.1.718, l. 7–11. ENSV Arhiivide Valitsuse õiendid ENSV RAKA publikatsioonitöö, teatmeaparaadi osakonna töö ning finantsmajandusliku tegevuse kontrollimise kohta, dokumentide ja raamatute säilitamise kontrollimise kohta ENSV riiklikes keskarhiivides ja kompleksse kindlustusfondi loomise seisukorrast vabariigi riiklikes keskarhiivides, 20.05.1975.

kopeerimise fotograaf-restauraator, fotograaf-restauraator, operaator, elektrograafiliste koopiade valmistaja, käsiladuja, trükkijad ja arhivaar. Põhilisteks töödeks olid kartonaažitööd, mikrofotokoopiate ning foto- ja elektrograafiliste koopiade valmistamine. Riiklikul eelarvel olevaid töötajaid erivahendite alusel läbiviidavatel töödel ei kasutatud. Aruandluseks koostati tööpäevikuid ja kuuaruandeid. Ajalooarhiivis valmistasid fotograaf-restauraator, vanemoperaator, elektrograafiliste koopiade valmistaja ja arhivaar mikrofoto-, foto- ja elektrograafilisi ehk kserokoopiaid tellimislehtede alusel, mille viseeris arhiivi direktor.¹¹⁰

Illustreerimaks toonaseid tööloike ja saavutusi, olgu toodud mõned näited arhivaalide säilivuse kindlustamise plaani täitmisest 1975. aasta aruandluse põhjal: kartoneerimiseks valmistati riigiarhiivis 8066 ja ajalooarhiivis 2525 karpi, tagatisfondi loomiseks riigiarhiivis 206 711 ja ajalooarhiivis 150 025 kaadrit mikrofilmi, tagatisfondi mikrofilme kopeeriti riigiarhiivis 12 210 ja ajalooarhiivis 10 027 meetrit, Tallinnas restaureeriti vastavalt 750 lehte, parandati 17 630 lehte ja desinfitseeriti 1105 säilikut ning Tartus restaureeriti ja parandati 62 787 lehte, desinfitseeriti 2024 säilikut ja 2372 akti.¹¹¹ Samal perioodil töötati välja arhiivitöötajate põhiliste tööliikide uued ajanormid, et tõhustada töö efektiivsust ja planeerimist.¹¹² Toimikute desinfitseerimise, parandamise, restaureerimise ja mikrofilmimise korraldamiseks ja arvestuseks töötati välja vastavad meespead ehk eeskirjad. Näiteks lubati köidete poolitamist ainult tagatisfondi loomisel. Toimikutele, millest tehti tagatisfondikoopia, lõi fondihoidja templi „Mikrofotokoopia“.¹¹³

1977. aasta detsembris ajalooarhiivis toimunud metoodikakomisjoni koosolekul jõuti seisukohale, et väärtuslike arhivaalide säilitamiseks oleks tarvis spetsiaalset erihoidlat, sest senine hoidla ei vasta nõuetele (ventilatsiooni, tuleohutuse jm. probleemide tõttu).¹¹⁴ Järjest rohkem hakati keskarhiivides tegema perspektiivplaane pikemateks perioodideks, mis hõlmasid ka säilitusalast tegevust. Näitena võib tuua ajavahemiku 1976–1990 perspektiivplaani, mis kõige muu seas nägi ette arhivaalide restaureerimist lamineerimise meetodil ja labori teaduslikuks juhendamiseks keemiku tööle võtmist.¹¹⁵ NSV Liidu Arhiivide Peavalitsuse ettekirjutusel koostati alates 1978. aastast riiklikes keskarhiivides lisaks kompleksplaane arhivaalide säilivuse kindlustamiseks. Kaheaastases kompleksplaanis sisalduvatest ettepanekutest hõlmas üks osa arhivaalide füüsilise seisukorra arvestuse parandamist, mille hulka kuulus fondiseisundi arvestuskaartide koostamine. Arvestuskaartidele tuli kord aastas kirjutada andmed vastava fondi säilikutega teostatud tegevustest (mikrofilmimine, desinfitseerimine, restaureerimine, kartoneerimine jms.).¹¹⁶

¹¹⁰ RA, EAA.R-271.1.748, l. 2, 4, 6, 8, 9. Õiend riiklikes keskarhiivides isemajandamise alusel teostatavate tööde kontrollimise kohta, 08.12.1976.

¹¹¹ RA, EAA.R-271.1.736, l. 53–54. ENSV Arhiivide Valitsuse käskkirjad, kolleegiumi otsused ja juhised arhiivi töö kohta, 07.01.1976–27.12.1976.

¹¹² Riiklikes arhiivides tehtavate põhiliste tööliikide tüüpajanormid. NSVL Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Peavalitsus. Moskva, Tallinn, 1977, lk. 26–28 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-2032).

¹¹³ G. Lossenkova. ENSV RAKA dokumentaalmaterjalide väljaandmise kohta laboratooriumi desinfitseerimiseks, restaureerimiseks, õmblemiseks, kindlustusfondi mikrofotokopeerimiseks ning nende vastuvõtmiseks tagasi üldfondide osakonda. 1975, lk. 1–4 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1035). Vt. lisaks: G. Lossenkova. Meespea toimikute ettevalmistamisest desinfitseerimiseks, remontimiseks ja restaureerimiseks üldfondide osakonnas. 1976, lk. 1–3 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1192); Meespea mikrofilmide arvestuseks ENSV RAKA-s, lk. 1–16 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1187, koostamise aasta puudub); U. Märtn. Fotopaberite omadused ja valmistamise tehnoloogia. 1978, lk. 1–2 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1239).

¹¹⁴ RA, EAA.R-271.1.768, l. 19–21. Metoodikakomisjoni koosolekute protokollid, 03.03.1977–13.12.1977. Vt. lisaks: L. Aud. Ettepanekud unikaalsete ja erilisi hoiutingimusi nõudvate dokumentide optimaalse säilitusrežiimi loomiseks Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis. Metoodilised soovitusel. 1977, lk. 1–7 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1137). Huvitav on märkida, et mikalentpaberi kõrval nimetati ka sulfitselluloosi paberi ja tordikarpide papi hankimise vajadust. Viimane oli ilmselt mõeldud ümbriste valmistamiseks.

¹¹⁵ RA, EAA.R-271.1.742, l. 15, 16–18. Perspektiivplaani aastaks 1976–1990 ja kirjavahetus selles küsimuses.

¹¹⁶ RA, EAA.R-271.1.765, l. 36–41. ENSV Arhiivide Valitsuse kolleegiumi otsused, ENSV Arhiivide Valitsuse käskkirjad, ringkirjad, juhised arhiivi tegevuse kohta, 7.02.1977–26.12.1977.

Kustuvate tekstide teema on säilitusvaldkonnas läbi aastakümnete olnud arhiiviallikate järgi üheks keskseks teemaks. Üleliidulise Dokumenditeaduse ja Arhiivinduse Teadusliku Uurimise Instituudi palvel koostas ajalooarhiiv 1978. aastal kokkuvõtte kustuvate ja vähekontrastsete tekstidega arhivaalide esinemise kohta. Vaatluse tulemusel selgus, et selliste tekstidega arhivaale oli 4539 (49 992 lehte), mis moodustas 0,23% arhivaalide üldarvust. Need hõlmasid käsikirjalisi ja kirjutusmasinal kirjutatud tekste, mis kuulusid tähtsuselt I kategooriasse, haarates perioodi 1564–1917. Nimetatud arhivaalid vajasis restaureerimist ja konserveerimist, arhiiv palus selleks metoodilist abi eelnimetatud instituudilt.¹¹⁷

ENSV Arhiivide Valitsuse 31. oktoobri 1979. aasta käskkirja alusel, mille ajalooarhiivi direktor kinnitas 28. märtsil 1980, hakkas kehtima arhiivi uus põhimäärus, mille järgi sai Tartus restaureerimise ja mikrofilmimise tegelev allüksus nimeks dokumentide säilivuse kindlustamise ja mikrofilmimise laboratoorium. Üksuse põhiülesandeks oli ära hoida arhivaalide „riknemine“ ja hävimine ning luua tagatisfond. Suuri muutusi uus põhimäärus esile ei kutsunud ja töö jätkus välja kujunenud põhimõtete järgi (nt. töötati aasta- ja kuuplaanide alusel, aruandeid tehti poolaasta ja aasta lõikes jms.). Iga töötaja vastutus oma tööloigu eest määrati kindlaks ametikoha instruksiooniga. Labori koosseisu kuulus ka erivahendite arvel töötav grupp (operaatorid ja elektrograafiliste paljundusmasinate tööline).¹¹⁸ Dokumentide ja fondide säilitamise osakonna (sinna kuulusid fondihoidjad, arhivaarid ja koristajad) ülesanneteks jäid nagu varasemalgi perioodil arhivaalide säilitusrežiimi tagamine, olemi- ja seisundikontroll, desinfitseerimine, restaureerimine ja mikrofilmimise organiseerimine.¹¹⁹ Arhivaalide kaante, sisuploki servade ja riilite tolmust puhastamisel kasutati 2% formaliinilahuses niisutatud lappi, mida hiljem pesti ja keedeti korduvkasutuse eesmärgil. Desinfitseerimisel kasutatud vatitampoonid põletati. Nahkkõidete puhastamisel kasutati 5% tümooolilahust.¹²⁰ Tavapäraseks sai erinevate eeskirjade kehtestamine töökaitse organiseerimisel ja tehniliste tööde teostamisel.¹²¹

Sel perioodil lisandus järjest rohkem keerulise ja lohiseva nimega ametinimetusi, nt. haruldaste, hinnaliste raamatute, käsikirjade ja dokumentide restauraator; eriti väärtuslike raamatute ja eriti tähtsate dokumentide kõiija või eriti hinnaliste ja kustuvate tekstidega dokumentide mikrofilmimise ja kopeerimise operaator.¹²² Töötajate arv oli laboris võrdlemisi suur, ligi 15 inimest.¹²³ NSV Liidu Ministrite Nõukogu 4. aprilli 1980. aasta põhimäärus kohustas arhiiviasutusi enam tähelepanu pöörama eriti väärtuslike arhivaalide tagatisfondi loomisele, arvestusele, säilitamisele ja kasutamisele. Tagatisfondi mikrofilmimise tempot peeti aeglaseks. 1. jaanuari 1980 seisuga moodustas paberalusel säilikutest loodud tagatisfond 0,8% säilikutest üldhulgast kogu vabariigis. Samuti ei olnud mitte kõik keskarhiivid tagatisfondi negatiive paigutanud erihoidlasse. Mikrofilmide tehnilise seisukorra kontrolli ja säilitamist

¹¹⁷ RA, EAA.R-271.1.803, l. 11–12. Kirjavahetus metoodika küsimustes, 20.01.1978–23.10.1978.

¹¹⁸ RA, EAA.R-271.1.857, l. 17–19. TTO nõukogu koosolekute protokollid koos juurdekuuluvate materjalidega nr. 1–2, 23.01.1980–15.12.1980. Vt. lisaks: Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi ametikohtade instruksioonid 1980, lk. 42–87 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1818); V. Ojanurme. Meelespea operaatorile. 1981, lk. 1–4 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-2153).

¹¹⁹ Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi põhimäärused. 1980, lk. 1–3 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1506).

¹²⁰ U. Kinna. Meelespea dokumentide ja fondide osakonna desinfektoritele ja koristajatele dokumentide säilivuse kindlustamiseks. 1980, lk. 1–4 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1814). Vt. lisaks: A. Laivo. Dokumentaalsetes materjalides esinevate bioloogiliste kahjustuste vastu võitlemise kaasajased meetodid, 1974, lk. 1–17 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1236).

¹²¹ J. Hellat, V. Ojanurme. Töökaitse eeskirjad ENSV RAKA laboratooriumis tehtavatele töödele dokumentide säilitamiseks. 1982, lk. 1–9 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1553). Vt. lisaks: Eeskirjad kino- ja fototehniliste tööde teostamiseks, lk. 1–3 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1544, koostamise aasta puudub).

¹²² RA, EAA.R-271.1.920, l. 4. 1981. aasta eelarve koos kirjavahetusega ja arhiivi koosseisude registreerimise materjalid.

¹²³ RA, EAA.R-271.1.905, l. 20. Sotsialistliku võistluse kohustused ja kokkuvõtted 1981. aastal.

peeti puudulikuks. Puudusi esines ka arhiivide varustamisel vajalike materjalide ja tehnikaga. Tagatisfondi loomisel ja üleliidulise määruse täitmisel hoiti liiduvabariikides kiivalt silma peal, selle üheks väljundiks oli Üleliidulise Dokumenditeaduse ja Arhiivinduse Teadusliku Uurimise Instituudi füüsikalis-keemilise laboratooriumi töötajate kontrollreid Eesti arhiividesse 1–7. juulil 1981.¹²⁴ Tagatisfondi planeerimise perspektiivplaani 1982–1990 koostamise, samuti mikrofilmimisele kuuluvate väärtuslikke säilikuid sisaldavate fondide nimekirja koostamise ja mikrofilmide nõuetekohase arvestuse ning säilitamise korra eest hakkas ajalooarhiiv vastutama dokumentide ja fondide säilitamise osakond. Selle tööülesannete hulka kuulus ka kartoneerimise planeerimine, koristajate regulaarse töö korraldamine arhivaalide tolmust puhastamisel ja ülearhiiviliste sanitaarpäevade organiseerimine.¹²⁵ Toimikute ettevalmistamisega mikrofilmimiseks tegeles samuti eeltoodud osakond. Perspektiivplaani järgi tuli igal aastal valmistada 100 000 kaadrit negatiivfilmi.¹²⁶ Eriti väärtuslikke säilikuid sisaldavate fondide nimekirja koostamise arutelul märgiti, et tagatisfondi säilikute hulka peaks kuuluma osa II kategooriasse kuuluvate kirikufondide meetrikaraamatuid ja Tartu Ülikooli arhiivi isikutoimikuid. Esmajärjekorras tuli plaani järgi kopeerida klaasnegatiivid, fotod, ürikud ja kaardid ning eraldi rõhutati, et uurimissaalis kasutataks originaalide asemel koopiaid. Arhiivi info- ja otsisüsteemi osakonna juhataja Tiiu Oja sõnul oli oluline jälgida, et köitjad ei vahetaks kergekäeliselt välja originaalkaasi, mis muudaks köidete ajaloolist ilmet.¹²⁷

Huvitava seigana võib mainida, et 1982. aasta alguses palus ajalooarhiiv eraldada ENSV Arhiivide Peavalitsusel täiendavaid rahalisi vahendeid hoone ülevõimiseks relvastatud valvele ja territooriumi heakorramiseks: trellide paigaldamine akendele, akende ja uste signalisatsioon, välisvalgustus, hoonet ümbritseva aia ja väravate paigaldamine, vestibüüli ümberehitus, otseside telefonide paigaldus. Soov tulenes Tartu Ülikooli juubeliürituste korraldamisest.¹²⁸ Seoses elektrijuhtmestikust tekkinud põlenguga karmistati arhiivis 1982. aastal tuleohutusreegleid. Kategooriliselt keelati suitsetamine keldrikorrusel, 1. korrusel ja laboratooriumi tööruumides.¹²⁹ Samal aastal kehtestati direktori käskkirjaga kulunormid etüüpiiritle kasutamiseks mikrofilmimisel, paljundustööde teostamisel ja restaureerimisel.¹³⁰ Piiritle kasutamine ja jagamine laboratoorseteks töödeks oli reguleeritud vastavalt 1961. aastal kinnitatud NSV Liidu Arhiivide Peavalitsuse näidishormidele. Jagamisele kulus kindel kogus tehnilist ja toidupiiritust töötaja kohta. Ilmselt leidis piiritus ka „mittesihetstarbelist“ kasutamist ja seetõttu kehtestatigi eraldi kulunormid. Näitena võib tuua, et 100 lehe desinfitseerimiseks oli ette nähtud 100 ml toidupiiritust, pärgamentürikute desinfitseerimiseks 4 grammi toidupiiritust ja teatud kogus tümooli. Ühe paberüriku restaureerimiseks arvestati toidupiirituse kulu 10 grammi.¹³¹

Samal perioodil hakati suuremat tähelepanu pöörama laboritöötajate tervisele. Puudust tunti ventilatsioonist ja ruumist, kus saaks juua tervisepiima. Kuivõrd seni oli puudunud

¹²⁴ RA, EAA.R-271.1.889, l. 8–12, 30–31. ENSV Arhiivide Peavalitsuse käskkirjad ja kolleegiumi otsused, 08.01.1981–01.12.1981. Arhiivid tundsid muu hulgas puudust nt. köitmisel kasutatavast polügraafilisest traadist ja restaureerimisel kasutatavast kondensaatorpaberist.

¹²⁵ RA, EAA.R-271.1.890, l. 35–36. Direktori põhitegevuse käskkirjad nr. 1–47, 04.01.1981–29.12.1981.

¹²⁶ RA, EAA.R-271.1.907, l. 51–52. Kirjavahetus Eesti NSV Arhiivide Peavalitsusega metoodilise töö, planeerimise ja aruandluse küsimustes, 12.01.1981–15.12.1981.

¹²⁷ RA, EAA.R-271.1.892, l. 22–24. Metoodikakomisjoni koosolekute protokollid nr. 1–10, 05.02.1981–12.11.1981.

¹²⁸ RA, EAA.R-271.1.943, l. 13. 1981. aasta eelarve koos kirjavahetusega ja arhiivi koosseisude registreerimise materjalid. ENSV Arhiivide Valitsus muudeti Arhiivide Peavalitsuseks 1980. aastal.

¹²⁹ RA, EAA.R-271.1.925, l. 21. Direktori põhitegevuse käskkirjad nr. 1–32, 13.01.1982–29.12.1982.

¹³⁰ RA, EAA.R-271.1.925, l. 43. Restaureerimise kulunormide kehtestamisel võeti aluseks Tartu Ülikooli raamatukogu väljaandud „Raamat – aeg – restaureerimine“ avaldatud üldkasutatavad retseptid ja praktilised töökogemused.

¹³¹ RA, EAA.R-271.1.925, l. 43–45.

tervise kontrollimise võimalus, siis nüüd sai osa töötajaist eelise käia kutsehaiguste kabinetis.¹³² Desinfitseerimisruumi planeeriti paigaldada tõmbekapid töö ohutumaks muutmiseks ja keskküte, et ruumi sisekliima ei soodustaks hallituse teket. Arhivaalide puhastamisel tuli kasutada kummikindaid. Koristajail keelati hallitusega nakatunud arhivaalide puhastamine samaaegselt teiste toimetustega.¹³³

12. mail 1983 külastasid laboritöötajad Tartu Ülikooli raamatukogu, et vahetada kogemusi kaartide restaureerimise teemal. Kaasa võeti ka mõned restaureeritud kaardid, et ülikooli eksperdid saaksid osutada puudustele ja anda soovitusi edasiseks. Peamised tähelepanekud olid seotud kaartide taustamisvõtete, nende sirutatult hoiustamise ning grafiitpliiatsi ja võrdtõmbelise mikalentpaberi kasutamise soovitustega.¹³⁴ Pärast kohtumist ülikooli restauraatoritega otsustati arhiivis järgmist: eriti väärtuslike kaartide restaureerimise eel kaetakse laua pind orgaanilise klaasiga, koostatakse akt koos töökäigu kirjeldamisega ja kaarte hoitakse üksnes sirutatult, arhiiviviite märkimisel kasutatakse edaspidi vaid grafiitpliiatsit, jahukliistri hoidmiseks muretsetakse külmkapp, Leningradist hangitakse spetsiaalset massi paberi valamiseks ning nii sealt kui ka vabariiklikest ettevõtetest soetatakse vajalikke materjale (vilti või kalevit, orgaanilist klaasi, filterpaberit, võrdtõmbelist ja läbipaistvat mikalentpaberit, käsipresse, laudu ja plaate riide töötlemiseks ja paberi kuivatamiseks-pressimiseks).¹³⁵

1981. aastal Tartu Ülikooli konstrueerimis-eksperimentaalosakonnast tellitud paberivalamismasin,¹³⁶ mis pidi lepingu järgi valmis saama 1982. aastal,¹³⁷ rakendati tööle pärast restauraator Helgi Marga väljaõpet ülikooli raamatukogus alles 1984. aasta alguses.¹³⁸ Paberivalamismasina töölerakendamine tõi järjekordselt kaasa uue töönormi. Aasta jooksul võeti plaani paberivalamise meetodil restaureerida 500 lehte.¹³⁹ Paberivalamismasin võimaldas

¹³² RA, EAA.R-271.1.927, l. 4. Metoodikakomisjoni koosolekute protokollid nr. 1–9, 04.03.1982–06.12.1982.

¹³³ RA, EAA.R-271.1.1221, l. 29. Rahvakontrolligrupi teostatud kontrollimiste (reidide, ülevaatuste) materjalid, 1976–1988.

¹³⁴ Soovitused olid järgmised: kaarte ei pea alati taustama, sageli piisab liitekohtade tugevdamisest; jahukliister võiks olla taustamisel vedelam ja paranduste kohal paksem; kuivõrd arhiivis kasutatav mikalentpaber on ühesuunalise kiuga, siis võiks Leningradist hankida võrdtõmbelist mikalentpaberit; kaartide viitekoodi märkimisel tuleks tindi asemel kasutada grafiitpliiatsit; kaarte oleks parem hoida mappide vahel sirutatult, mitte rullis; kaartide taustamismaterjalina võiks kasutada õhukest riidet batisti ja töötlemiseks oleks vaja kasutada puust raame; kaardi taustamismaterjalil tekkinud kortsukesed tulenevad halvast alusmaterjalist ja puudulikust pressimisest, alusmaterjalina tuleks kasutada orgaanilist klaasi; liimi kuivamise kohad on läikivad ja nähtavad, sest kuivatamisel ei ole kasutatud vilte ning kalkapaberi parandamisel võiks pindasid hõõruda kergelt peene liivapaberiga, et kinnitumine oleks parem. Vt. RA, EAA.R-271.1.1221, l. 27–28.

¹³⁵ RA, EAA.R-271.1.1221, l. 28–29.

¹³⁶ RA, ERA.5554.1.3, l. 2. Tellimuskirjad ja ülevaadet tellimustest, 1979–1999. Tartu Ülikooli konstrueerimis-eksperimentaalosakonda tuntakse ka kui ülikooli õppe- ja teadustöö arenduskoda ehk eksperimentaaltöökoda. Eksperimentaaltöökodas Ado Jaagosilla eestvedamisel valmistatud seadmed olid aastakümnete jooksul nõutud nii välismaal, Nõukogude Liidus kui ka mõistagi Eestis. Paberivalamismasina valmistamisel oldi Nõukogude Liidus pioneerid. Kaasaegsema mudeli ehitamisel ja täiustamisel oli üheks eeskujuks Taani firmas P.M. Laursen toodetud valamismasin, mille üks viimaseid mudeleid osteti Rahvusarhiivi 2007. aastal. Kui taanlaste mudel oli valmistatud kergest plastmassist, siis ülikooli eksperimentaaltöökoda kasutas seadme ehitamiseks roostevaba terast, mis muutis masina käsitlemise füüsiliselt raskeks. Vt. RA, ERA.5554.1.2, l. 3–8, 12, 15, 58–67. 1964. aastal Tartu Ülikoolis valmistatud valamismasin oli Nõukogude Liidus üks esimesi ja täiuslikumaid selles valdkonnas, vt. lisaks: E. Marga. Restaureerimismaterjalid ja restaureerimismetodid. Metoodiline töö laboratooriumis. Kogumik. 1971, lk. 38 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-540).

¹³⁷ RA, EAA.R-271.1.912, l. 19. ENSV Arhiivide Peavalitsuse õiend ENSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi töö kontrollimise kohta, 04.06.1981–03.11.1981.

¹³⁸ RA, EAA.R-271.1.992, l. 16. Kirjavahetus informatsioonitöö ja töötajate kvalifikatsiooni tõstmise küsimustes, 09.01.1984–28.12.1984; RA, EAA.R-271.1.989, l. 69. Kirjavahetus ENSV Arhiivide Peavalitsusega teadusliku töö, planeerimise jt. küsimustes. Põhiliste seadmete loetelu ja nende vajadus 1990. aastaks. Koondandmed ENSV RAKA dokumentidele koostatud nimistute kohta, 25.10.1983–28.12.1984.

¹³⁹ RA, EAA.R-271.1.1029, l. 26. Sotsialistliku võistluse kohustused, kokkuvõtted ja muud materjalid võistluse organiseerimise kohta, 1985.

Ants Laivo seismas hallitusseentest kahjustatud kõitega formaliiniaurudel töötava desinfitseerimiskambri kõrval (Mk-2925. Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi töötajad, 1986, foto nr. 7). Foto: Raivo Velsker

restaureerida eriti kahjustunud paberalusel säilikuid pabermassiga, mida oli seni olnud käsitsi parandada üpris kee-ruline. Labori juhataja Vello Ojanurme mälestuste järgi sobisid pabermassi valmistamiseks säilikutest restaureerimise käigus eemaldatud tühjad kaltsupaberi lehed, mis muidu oleksid makuleeritud. Teise tähtsa seadmena tuleb ära märkida desinfitseerimiskambri paigaldamist keldrikorruse tööruumi. Formaliiniaurudel töötavat kambrit oli oodatud arhiivi üle kahekümne aasta. Kambriga hakkas tööle Ants Laivo. Senini oli tehtud desinfitseerimist peamiselt formaliiniaurudega käsitsi ilma spetsiaalse automaatikal

töötava kambrita.¹⁴⁰ Automaatsüsteemi töökorda seadmine osutus küllalt probleemseks ja arhiiviallikate järgi polnud see 1988. aastal veel täielikult töökorras.¹⁴¹

Uue hoo sai sisse arhiivikarpide valmistamine vabanenud keldrikorruse ruumides, mis sisustati vajalike seadmetega. 1974. aastal arhiivi operaatorina tööle tulnud Raivo Velsker jätkas tööd 3. korrusel 1. korrusele toodud ilmutusmasinaga. Säilikud mikrofilmiti 25-meetristele filmirullidele kuni 120 kaadrit sisaldavate osadena. Ilmutatud negatiivid liimiti kokku 300-meetristeks rullideks. Kopeerimiseks sisustatud esimese korruse ruumis töötasid R. Velskri kõrval Maie Valkmaa ja hiljem Ivo Timusk. Kasutuskoopiate valmistamise kopeermasin oli ehitatud Tartus, koosnedes peamiselt kinoprojektori detailidest. Kasutuskoopiate valmistamiseks kasutati positiivfilmi MZ-2. Tehnilised vahendid kujutise kvaliteedi kontrollimiseks puudusid. Kontrolli teostati visuaalselt teksti loetavuse põhjal.¹⁴²

Märgatavaid edusamme tehti pärgamentürikute ja pitserte konserveerimisel. Kui 1970. aastate keskel saadeti mitmeid pärgamentürikuid konserveerimiseks Üleliidulisse Muuseumide Kunstiväärtuste Restaureerimise ja Konserveerimise Teadusliku Uurimise Kesklaboratooriumisse Moskvas,¹⁴³ siis 1979. ja 1982. aastal õnnestus A. Laivol käia end Moskvas täiendamas vahapitserte ja pärgamentide konserveerimise alal.¹⁴⁴

Mõningad muudatused toimusid sel perioodil ka kopeerimise valdkonnas. Nimelt otsustas

¹⁴⁰ R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilimist Ajalooarhiivis, lk. 95.

¹⁴¹ RA, EAA.R-271.1.1093, l. 4. Direktsiooni ja osakonnajuhatajate nõupidamise protokollid, 12.01.1988–27.12.1988.

¹⁴² R. Tiidor, R. Velsker. 45 aastat restaureerimist ja mikrofilimist Ajalooarhiivis, lk. 95–98. Värvika isikuna töötas laboris operaatorina Gabriel Superfin, kes oli Moskva ülikoolist välja heidetud nõukogudevastase tegevuse pärast. Tegemist oli Aleksandr Solženitsõni lähedase kaastöötajaga, kuid sellest mõistagi ei räägitud. Seetõttu oli laboratoorium julgeolekutöötajate kõrgendatud huviorbiidis kuni Superfini koondamise ja Saksamaale emigreerumiseni. Samas, lk. 96.

¹⁴³ RA, EAA.R-271,1.722, l. 2, 2p. Kirjavahetus dokumentide komplekteerimise ja säilitamise küsimustes, 03.02.1975–25.12.1975; RA, EAA.R-2711.749, l. 19. Sotsialistliku võistluse kokkuvõtted, 1976.

¹⁴⁴ RA, EAA.R-271.1.866, l. 26, 28, 33. Kirjavahetus teadusliku töö organiseerimise ja dokumentide kogumike koostamise ning publitseerimise kohta, 11.02.1980–01.10.1980.

Urmas Märtin töötamas mikrofilmiaparaadiga UDM-2 (Mk-2925. Eesti Ajalooarhiivi töötajad, 1986, foto nr. 4). U. Märtin on hinnatud kolleegina töötanud Rahvusarhiivis pool sajandit, tundes kopeerimisvõtete iga detaili alates 1970. aastast. Foto: Raivo Velsker

ajalooarhiivi metoodikakomisjon 1984. aastal keelata klaasnegatiivide väljastamise uurijatele. See otsus tingis omakorda klaasnegatiividest paberile kontaktkoopiate¹⁴⁵ valmistamise vajaduse. Fotoalbumitesse kinnitatud fotosid peeti edaspidi vajalikuks pildistada lehekülgede kaupa ja grupifotodest otsustati teha suurendatud koopiaid (13 x 18 cm). Negatiive soovitati hoida ümbrikes, mis olid valmistatud kalkast,¹⁴⁶ polüetüleenist või valgust mitteläbilaskvast paberist (nt. mark Б, GOST 4665-62). Ümbriku kinnikeepimiseks tuli kasutada polüvinüülatsetaadi vesiemulsioonliimi (PVA), selle puudumisel fotoliimi. Kategooriliselt oli keelatud kasutada kaseiin-, silikaat- või teisi liime, mis sisaldasid kahjulikke lisandeid. Karbistatud klaasnegatiive tuli hoida vertikaalselt porolooni või vatikihiga vooderdatud puukastides. Fotomaterjale sisaldavad karbid pidid olema ümbristatud vett mitteläbilaskva paberiga (GOST 8828-75).¹⁴⁷ Eriti väärtuslike arhivaalide tagatisfondi loomist ja säilitamist erihoidlas hakkasid reguleerima vastavad määrused.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Kontaktkoopiateks nimetati fotosid, mida valmistati negatiivi fotopaberi peale asetades ja loomuliku valgusega säritades. Fotograafia- ja fototrüki protsesside sõnastik. Fotomuuseum, 2019 (https://xn--fotoprand-z2a.org/ee/wp-content/uploads/sites/6/2019/07/Fotograafia-ja-fototryki-protsesside-sonastik_vers1_Fotomuuseum-2019.pdf, vaadatud 28. novembril 2020).

¹⁴⁶ RA, EAA.R-271.1.984, l. 9–10. Metoodikakomisjoni koosolekute protokollid nr. 1–6, 1984.

¹⁴⁷ M. Kask. Fotodokumentide ja klaasnegatiivide kasutamise ja säilitamise instruksioon. 1983, lk. 2–3 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-1817).

¹⁴⁸ Eesti NSV riiklike arhiivide eriti väärtuslike dokumentide tagatisfondi erihoidla. 1983, lk. 1–7 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-2109). Detailsemalt saab säilitustingimustest ja valitsevast olukorrast ülevaate arhivaalide säilitamise nn. ühiskondliku ülevaatuse öiendist: NSV Liidu Riiklike Arhiivifondi dokumentide säilivuse ühiskondlikust ülevaatusest. 1984, lk. 1–36 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-2276).

1985. aastal moodustati restaureerimise ja köitmistööde töö kvaliteedi parandamiseks ja hindamiseks spetsiaalne komisjon, kuhu kuulusid laboratooriumi juhataja Raivo Velsker, parim restauraator, parim köitja, peafondihoidja, dokumentide ja fondide säilitusosakonna hoidlajuhataja.¹⁴⁹ Samal aastal pöördus ajalooarhiiv vabariikliku Arhiivide Peavalitsuse poole ettepanekuga vähendada kustuvate tekstidega säilikute väljaselgitamise tähtsust. Otsust põhjendati seigaga, et vastav tehniline baas on välja arendamata, puuduvad oskustega spetsialistid ja kõnealune töö ei asenda säilikute restaureerimist, mis tegelikult tagab arhivaalide säilimise.¹⁵⁰ Tuleb lisada, et juba varem olid koostatud eestikeelsed metoodikakirjeldused kustuvate tekstidega arhivaalide fotografeerimisest ultraviolet- ja infrapunakiirte abil.¹⁵¹ Arhiivide Peavalitsuse kontrollitulemustest selgus, et ajalooarhiivis oli 1985. aastaks 1/3 säilitatavatest arhivaalidest karpidesse paigutatud. Niiskuse taseme tõstmiseks paigutati radiaatoritele veenõud. Eriti väärtuslikud arhiivifondid olid võimaluse korral teistest eraldatud ja märgistatud tähekombinatsiooniga „EV“. Tartu Rahvakontrolli Komitee kultuuriosakonna teostatud paljundustehnika inspekteerimisel märgiti samal aastal ära, et asutusel on kaks paljundusmasinat: hektograaf GC-A3 ja termokopeer TEKA. Hektograafiga valmistati aastas 4000–5000 koopiat, termokopeeri ei kasutatud aga kopeerimise halva kvaliteedi tõttu aastaid. Ajastule iseloomulikuks võib pidada märget, et paljundustehnika eest vastutava töötaja käes asus juhendmaterjal „Mittesalajaste väljaannete trükkimise ühtsed eeskirjad“. Kontrollimise käigus selgus ka, et kuivõrd paljundustehnika ruumis puudus eraldi valve (miilitsavalve asus fuajees), pitseeriti paljundustoa uks tööpäeva lõpus.¹⁵² Eeltoodu kõrval kujunes säilitusküsimustes oluliseks suunanäitajaks 1985. aastal vastu võetud üleliiduline standard OCT 55.6-85, mis hakkas reguleerima paberalusel arhivaalide säilitamist.¹⁵³ Mõni aasta hiljem hakkasid asutuste arhiivide töös kehtima uued üldeeskirjad, käsitledes detailselt toonaseid säilitusnõudeid.¹⁵⁴ Eraldi väärrib märkimist, et 1986. aastal soetati Tartu laborisse esmakordselt mikroskoop, mis võimaldas detailsemalt uurida erinevaid materjale, nende kahjustusi ja tehtud tööde kvaliteeti.¹⁵⁵

10. veebruaril 1986 toimunud Tartu arhiivitöötajate külaskäigul pealinnas asuvasse riigiarhiivi laborisse täheldas A. Laivo, et Tallinnas on restaureerimist vajavate arhivaalide hulk Tartuga võrreldes hoopis väiksem ja unikaalsetest materjalidest koosnevaid säilikuid riigiarhiivis ei leidu. Vestlusest labori juhataja Jaan Suliniga selgus, et tallinlased olid paari aasta eest saanud kvaliteetset jaapani mikalentspaberit, mille näidis võeti Tartusse kaasa. Filmiarhiivi tööga tutvumise järel võeti eeskujuks fotode ja negatiivide säilitamine musta värvi paberumbrikutes. Kõige põnevama leiuna tõstis A. Laivo aga esile seal säilitatavat filmi 1938. aastast, mis sisaldas ajalooarhiivis filmitud kaadreid. Lepiti kokku, et filmi näidatakse arhiivi 65. sünnipäeval Tartus.¹⁵⁶

¹⁴⁹ RA, EAA.R-271.1.1013, l. 27. Direktori käskkirjad põhitegevuse kohta, 21.01.1985–29.12.1985.

¹⁵⁰ RA, EAA.R-271.1.1021, l. 34. Kirjavahetus ENSV Arhiivide Peavalitsusega, 30.01.1985–19.12.1985. Raudgallustindiga kirjutatud kustuvate tekstide taastamisel oli kasutatud Nõukogude Liidus gallushapet ehk 1% gallushappe lahust, millega tekst ilmus ajutiselt nähtavaks. See meetod võimaldas edukalt koopiaid valmistada, kuid seda originaalide pöördumatu kahjustamise või hävimise hinnaga. Arhiiviallikate uurimisel ei selgunud, et ajalooarhiivis oleks seda meetodit katsetatud. Meetodi kirjeldus oli ära toodud ka 1922. aastal ilmunud Hilary Jenkinsoni teoses „The Manual of Archive Administration“, mille tõlge oli arhiiviski juhendina olemas (RA, EAA.661.1.36, l. 19–20), vt. lisaks: J. Lehtaru. Arhivaalide säilitamine Rahvusarhiivis läbi sajandi. I. – Tuna 2020, nr. 4, lk. 63.

¹⁵¹ F. Dorbek. Fotografeerimine ultravioletsete ja infrapunaste kiirtega. Metoodiline töö laboratooriumis. Kogumik. 1971, lk. 7–11 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-540).

¹⁵² RA, EAA.R-271.1.1031, l. 3, 5. 1985. aasta arhiivitöö revideerimise aktid ja öiendid, 04.01.1985–05.11.1985.

¹⁵³ Otraslevyj standart. Dokumenty na bumažnyx nositeljax. Pravila gosudarstvennogo xranenija. 1985. lk. 1–27 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, MK-2283).

¹⁵⁴ Asutuse arhiivide töö üldeeskirjad. Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Arhiivide Peavalitsus. Tallinn, 1988, lk. 43–63 (kättesaadav Rahvusarhiivi raamatukogust Tartus, Mk-3265).

¹⁵⁵ RA, EAA.R-271.1.1062, l. 18. Raamatupidamise aastaaruanne koos lisadega, 1986.

¹⁵⁶ RA, EAA.R-271.1.1042. l. 6, 6p. TTO nõukogu plaanid ja aruanded, 1986.